

د پوهني وزارت

د تعليمي نصاب، د ښوونکو د روزني او د ساينس د مرکز معينيت
د تعليمي نصاب د پراختيا او درسي کتابونو د تاليف عمومي رياست

بيولوژي

B I O L O G Y

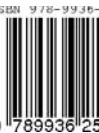
ټولگاتمی

۱۳۹ هـ. ش.

Ketabton.com

ومري امره لري،
نه په كلكه منع ده.
كيزي.

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا د بنوونکو د
روزني او د ساينس د مرکز معينيت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

بیولوژی

B i o l o g y

ټیم ډولگی

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ. ش

الف

مولفان:

سید موجود شاہ سیلہی د پوهنې وزارت د درسي کتابونو د تالیف د پروژې د ټیم غړی
جیات الله ناصر د پوهنې وزارت د علمي شورا او د درسي کتابونو د تالیف د پروژې غړی.
پوهنموي، عبدالقدوس ندیمي، د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد
د سر مؤلف مرستیال علي الله جلیل د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د مؤلف مرستیال غلام حسین سلیمانزی، د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د سر مؤلف مرستیال غلام تقی خالقي د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د مؤلف مرستیاله ترینا ستر محب زاده، د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی

علمي اديتور:

ډاکتر محمد صابر د درسي کتابونو د تالیف د پروژې غړی.

د ژني اديتور:

محمد قاسم ږله من د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د درسي کتابونو د پروژې د ډلې غړی

د څېړنې او تدقيق کمیټه:

پوهنوال ډکتور عبدالهادی ستانګزی د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد
پوهنمل اسد الله فروغ د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد

دیني، سیاسي او فرهنگي کمیټه:

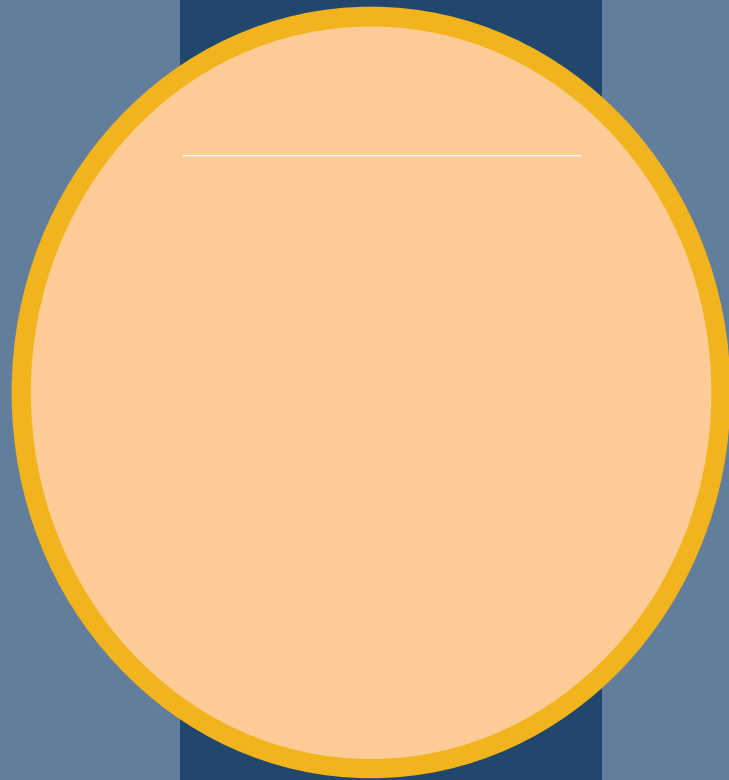
- مولوي عبدالصبور عربي
- ډکتور محمد يوسف نیازی
- حبیب الله راحل د پوهنې وزارت سلاکار د تعلیمي نصاب د پراختیا په ریاست کې.

د څارنې کمیټه:

- ډکتور اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا، د ښوونکو د روزنې او د ساینس مرکز معین.
- ډکتور شېرعلي ظریفی د تعلیمي نصاب د پراختیا د پروژې مسوؤل.
- د سرمؤلف مرستیال عبدالظاهر گلستانی د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی رئیس.

طرح او دیزاین:

رحمت الله غفاری او حمید الله غفاری

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی	دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د ثورې	هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی	د بېلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو	د ترکمنو د تاجکو
و رسره عرب، گوجر دي	پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي	هم ایماق، هم پشه بان
دا هیواد به تل ځلېږي	لکه لمر پر شنه اسمان
په سینه کې د اسیا به	لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر	وايو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د پوهني د وزير پېغام گرانو ښوونکو او زده کوونکو،

ښوونه او روزنه د هر هېواد د پراختيا او پرمختگ بنسټ جوړوي. تعليمي نصاب د ښوونې او روزنې مهم توکي دی چې د معاصر علمي پرمختگ او ټولني د اړتياو له مخې رامنځته کېږي. څرنگه ده چې علمي پرمختگ او ټولنيزي اړتياوي تل د بدلون په حال کې وي. له دې امله لازمه ده چې تعليمي نصاب هم علمي او رښانه انکشاف ومومي. البته نه ښايي چې تعليمي نصاب د سياسي بدلونونو او د اشخاصو د نظريو او هيلو تابع شي.

دا کتاب چې نن ستاسو په لاس کې دی، پر همدې ارزښتونو چمتو او ترتيب شوی دی. علمي گټورې موضوعگانې ټکي زياتې شوي دي. د زده کړې په بهير کې د زده کوونکو فعال ساتل د تدرسي پلان برخه گرځېدلې ده.

هيله من يم دا کتاب له لارښوونو او تعليمي پلان سره سم د فعالې زده کړې د ميتودونو د کارولو له لارې تدریس شي او د زده کوونکو مينځي او پلرونه هم د خپلو لوڼو او زامنو په پاکيفيته ښوونه او روزنه کې پرله پسې گامه مرسته وکړي چې د پوهني د نظام هيلې ترسره شي او زده کوونکو او هېواد ته ښې برېاوې ور په برخه کړي.

پر دې ټکي پوره باور لرم چې زموږ گران ښوونکي د تعليمي نصاب په رښانه پلي کولو کې خپل مسؤوليت په رښتوني توگه سرته رسوي.

د پوهني وزارت تل زيار کاږي چې د پوهني تعليمي نصاب د اسلام د سپېڅلي دين له بنسټونو، د وطن دوستي د پاک حس په ساتلو او علمي معيارونو سره سم د ټولني د څرنگو اړتياو له مخې پراختيا ومومي. په دې ټکي کې د هېواد له ټولو علمي شخصيتونو، د ښوونې او روزنې له پوهانو او د زده کوونکو له مينځو او پلرونو څخه هيله لرم چې د خپلو نظريو او رښانه وړاندیزونو له لارې زموږ له مولفانو سره د درسي کتابونو په لايښه تاليف کې مرسته وکړي.

له ټولو هغو پوهانو څخه چې د دې کتاب په چمتو کولو او ترتيب کې يې مرسته کړې، له ملي او نړيوالو درنو مؤسسو او نورو دوستو هېوادونو څخه چې د نوي تعليمي نصاب په چمتو کولو او تدوين او د درسي کتابونو په چاپ او وپس کې يې مرسته کړې ده، مننه او درناوی کوم.

ومن الله التوفيق

فاروق وردگ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهني وزير

لومړۍ لړۍ

۱	لومړۍ څپرکي د ژوندنيو موجوداتو طبقه بندي	۱
۲	د طبقه بندي تاريخچه	۲
۳	په شپږو عالمونو باندې د ژونديو موجوداتو طبقه بندي	۳
۴	د لومړۍ څپرکي لنډيز، د لومړي څپرکي پوښتنې	۴
۷	دويم څپرکي له ويروسونو څخه تر فنجيانو پورې	۷
۸	ويروس	۸
۹	بکټريا	۹
۱۰	پروتستسا	۱۰
۱۱	الحي	۱۱
۱۲	فنجي	۱۲
۱۲	دوېرگلی (گل سنگ)	۱۲
۱۴	د دويم څپرکي لنډيز، د دويم څپرکي پوښتنې	۱۴
۱۵	دريم څپرکي د نباتاتو ولبندي(طبقه بندي)	۱۵
۱۶	د نباتاتو ځانگړتياوې	۱۶
۱۷	د نباتاتو ولبندي	۱۷
۱۸	د زړو لرونکو، نباتاتو اهميت	۱۸
۱۹	د دويم څپرکي لنډيز، د دويم څپرکي پوښتنې	۱۹
۲۰	څلورم څپرکي د ژوو(حيواناتو) ولبندي	۲۰
۲۱	د ژوو ځانگړتياوې	۲۱
۲۱	د افغانستان تي لرونکي او الوتونکي حيوانات	۲۱
۲۲	د کبانو، الوتونکو او تي لرونکو اقتصادي اهميت	۲۲
۲۳	د څلورم څپرکي لنډيز، د څلورم څپرکي پوښتنې	۲۳
۲۴	پنځم څپرکي طبيعي سرچينې او د هغوی ساتنه	۲۴
۲۵	طبيعي زېرمې	۲۵
۲۶	د طبيعي زېرمو ساتنه	۲۶
۲۶	د پنځم څپرکي لنډيز ، د پنځم څپرکي پوښتنې	۲۶

۱	۴-۲
۸-۵	۱۰-۹
۱۱	۱۱
۱۳-۱۲	۱۳-۱۲
۱۵-۱۳	۱۵-۱۳
۱۶	۱۶
۱۸-۱۷	۱۸-۱۷
۱۹-۱۸	۱۹-۱۸
۲۰	۲۰
۲۲-۲۱	۲۲-۲۱
۲۳	۲۳
۲۵-۲۴	۲۵-۲۴
۲۴-۲۶	۲۴-۲۶
۲۸	۲۸
۴۰-۳۹	۴۰-۳۹
۴۱	۴۱
۶۳-۴۲	۶۳-۴۲
۶۴	۶۴
۶۴	۶۴
۶۶-۶۵	۶۶-۶۵
۶۷	۶۷
۷۳-۶۸	۷۳-۶۸
۷۶-۷۴	۷۶-۷۴
۷۸-۷۷	۷۸-۷۷

سريزه

گرائو زده کوونکو، ناسي هره ورځ د راډيو، ټلويزيون، ورځپاڼو او مجلو له ليارې د مختلفو ناروغيو، لکه: انفولوانزا، ايدز يا د بښارونو د هوا د ککرتيا، د چاپيريال د ککرتياو د مختلفو ډولونو، د نشه يي توکو زيانونو، د انسانانو د روغتيا لپاره د ميوو او سبو د گټو او نورو په هکله خبرونه اورېدلي يا لوستي دي، ښايي له ځينو پوښتنو سره مخامخ شي ، لکه:

آيا پوهېږئ ولې ناروغ کېږئ او ډاکټر ته ځئ؟ هغه ښايي چې موکړي دي خو مياشتي وروسته پکې توپيرونه ليدلای شي؟ ولې اولاد مور او پلار ته ورته والی لري؟ پورتنيو او دې ته ورته نورو پوښتنو ته د بيولوژي علم ځواب وايي.

هغه علم چې ژوندي موجودات او له چاپيريال سره د هغوی متقابلې عمليې څيړي د بيولوژي په نامه يادېږي. بيولوژي د طبيعي علومو يوه څانگه ده. ددې علم مطالعه مونږ سره د ژونديو موجوداتو په چاپيريال، جوړښت، ځانگړتياوو او پېژندنه کې مرسته کوي. د چاپيريال او شخصي حفظالصحتي رعايت او مناسب خوراک چې زموږ د صححت او سلامتيا د ساتلو لامل کېږي، لارښوونه کوي ځان او خپل چاپيريال ښه وپېژنو. د بيولوژي کتاب داسې ليکل شوی دی، چې گرائو زده کوونکو لپاره په زړه پورې موضوعگانو او مضمونونو د وضاحت اوښي څرگندتيا او درک وړ وي او ناسو سره به د حقايقو او مفهومونو په پوهېدلو کې مرسته وکړي. په دې کتاب کې دلایتي څرگندتيا په موخه انځورونه، جدولونه، فعاليتونه او اضافي معلومات راوړل شوي دي. د يادولو وړ ده چې د بيولوژي علم د پلایتي، مشاهدې او تجربو پر بنسټ ولاړ دی. نشو کولای، مطالب، مشاهدې او تجربې او د لارو مهارتونو د سرته رسولو څخه پرته يوازې حافظې ته وسپارو؛ له دې کبله ددې کتاب په هر څپرکي کې فعاليتونه په پام کې نيول شوي دي. د هغې په سرته رسولو سره لاندې ټکي په پام کې ولرئ.

په ځينو فعاليتونو کې د هغې پوهې له مخې چې د درس له متن څخه يې لاس ته راوړئ، له ناسو څخه غوښتل شوي دي چې له متن څخه يې لاس ته راوړئ، له ناسو څخه غوښتل شوي دي چې يوې يا څو پوښتنو ته ځواب ووايست. په ځينو نورو فعاليتونو کې ستاسو او ستاسو د ټولگيوالو د بحث لپاره موضوع مطرح شوې ده چې په باره کې يې يو تر بله خپل نظرونه وړاندې کړئ او پایله يې نورو ته ووايي.

د دستورالعمل پر بنسټ يو شمير فعاليتونه ناسو ته درکړل شوي دي چې د هغې مطابق کړنه وکړئ، تجربې سرته ورسوئ او پایلې يې خپل محترم ښوونکي ته ووايست.

د اتم ټولگي د بيولوژي کتاب پنځه څپرکي لري چې عمده مفاهيم يې عبارت دي: د ژونديو موجوداتو ولېندي، له ورسره څخه تر فېچيانو پورې، د نباتاتو ولېندي، د ژوو ولېندي، طبعي زېرمې او د هغوی ساتنه.

هيله من يو د پورته هر يو مفهوم په باره کې د هغوی په جزياتو باندې زياته پوهه ترلاسه کړئ.

د ژوند یو موجوداتو طبقه بندی (classification of living things)

که چېرې د سپورتي توکو هټې مو درلودلای څنگه به مو د مختلفو لویو سامانونه په گروپونو ویشل؟ نباتي بوټونه، پنبوسکې، د والیبال چال او نور مو په جلا جلا الماریو کې ځای په ځای کړی وای. یا که د خوراکی توکو مغازه مو درلودلای د خورو توکي لکه غوښې، دودۍ او خواړه به مو په جلا جلا الماریو کې ایښودلای وای. ولې؟ دا ځکه، که چېرې شیان په ترتیب او د گډو ځانگړتیاوو له مخې په ټاکلو ځایونو کې کینودل شي ژر او د وخت له ضایع کیدو پرته پیدا کېږي؛ په تیره بیا که د شیانو شمېر زیات وي او په غیر منظم ډول ځای په ځای شوي وي، پیدا کول یې گران دي. د ژوندیو موجوداتو د طبقه بندۍ په وخت کې عمین مشکل موجود دی. که چېرې ژوندي موجودات د مشترکو صفاتو او خواصو د اصولو له مخې طبقه بندی شوي نه وای د ډول ډول ژوندیو موجوداتو دټولو نوعو پیژندل به ممکن نه وای. له دې کبله بیولوژي پوهانو د کار د اسانتیا او ژر پیژندنې لپاره ژوندي موجودات په ډول ډول گروپونو ویشلي دي. ساینس پوهانو ژوندي موجودات څنگه طبقه بندی کړل؟ د ژوندیو موجوداتو طبقه بندی څه اهمیت لري؟ ددې څپرکي له لوستلو وروسته به وکولای شئ چې دغسې پوښتنوته ځواب ورکړئ او په پای کې به تاسو د طبقه بندۍ تاریخچه، د نوم ایښودلو دوه گونې سیستم، د طبقه بندۍ سولې، او دا چې څنگه ساینس پوهانو ژوندي موجودات په شپږو عالمونو طبقه بندی کړل، آشناسئ.

د طبقه بندی تاریخچه

څه د پاسه دوه زره کاله مخکې د ارسطو په نوم یوناني فیلسوف او طبیعت پېژندونکی له لومړیو کسانو څخه و، چې ژوندي موجودات یې طبقه بندی کړل. هغه ژوندي موجودات په دوو ډلو (ګروپونو) یعنی په حیواناتو او نباتاتو وویشل. نوموړي بیا حیوانات د اوسیدو د محیط له مخې په دریو ډلو وویشل. لومړی هغه حیوانات چې په وچې کې ژوند کوي، دویم هغه حیوانات چې په اوبو کې ژوند کوي، دریم هغه حیوانات چې په هوا کې الوتلی شي. همدارنگه نباتات یې په وینو، بوټو او ونو ویشلي دي. ساینس پوهانو د ارسطو طبقه بندی د سلګونو کلونو لپاره وکاروله. له دې وروسته چې زیات ژوندي موجودات وپېژندل شو د ارسطو د طبقه بندی له سیستم څخه لږه ګټه واخیستل شوه. ځکه ډیر ژوندي موجودات چې نوي کشف شول د ارسطو د طبقه بندی له سیستم سره یې سمون نه درلود. په ۱۷۳۵م کال کې کارلوس لینه (Carolus Linnaeus) سویډني بیولوژي پوه نوي طبقه بندی ته پراختیا ورکړه، چې تراوسه پورې د استفادې وړ ده. لینه په طبقه بندی کې هغه ژوندي موجودات، چې یوشان خواص یې درلودل، په عین ګروپ کې ځای کړل. لینه د ارسطو په طبقه بندی کې یوشمیر مهم تغیرات منځ ته راوړل. نوموړي نباتات او حیوانات په ډیرو ګروپونو وویشل. لینه د خپلې طبقه بندی په سیستم کې د نوعې د صفتونو له مخې د ژوندیو موجوداتو لپاره داسې نومونه انتخاب کړل چې د هغوی صفتونه بیانوي.

(۱-۱) انځور د لینه تصویر

د دوه گوني نوم اېنسودني سيستم

لپښه د هر ژوندې موجود لپاره يولائيني نوم غوره کړ، چې له دوو يوناني کلمو څخه ترکيب شوی دی. د علمي نوم لومړۍ کلمه له جنس Genus څخه نماينده گي کوي او په غټ توري پيليري. دويمه کلمه د ژوندي موجود د نوعي نماينده گي کوي او په کوچني توري پيليري.

د بېلگې په توگه د سپين گلاب علمي نوم روزا البا Rosa alba دی، چې (روزا) جنس نوم او (البا) د نوعي نوم دی. همدارنگه د صحرايي پښو علمي نوم فيليس کيتوس Fils catus دی او د لپوه نوم کنيس لوپس Canis lupus دی، چې کنيس د جنس نوم او لوپوس د هغې نوعه ده. ساينس پوهان علمي نومونو ته نسبت معمولي نومونو ته، چې هره ورځ اخيستل کيږي، د لاندې دلايلو له مخې غوره بولي:

۱. تر بحث لاندې ژوندي موجود په اړه غلطې نه را منځته کيږي، ځکه دوه ژوندي موجودات هېڅکله عين علمي نوم نه لري، خو کېدای شي، چې دوه يا څو ژوندي موجودات عين معمولي نوم ولري.
۲. علمي نومونه کله نا کله بدلېږي. علمي نومونه په ټولې نړۍ کې يوازې په لاتيني ژبې ليکل شوي او لاتيني ژبه نه بدلېږي.

ساينس پوهانو پخوا ژوندي موجودات د حيواناتو په ډلو کې شمېرل، ولې دا طريقه نوره نه په کارېږي؟

د طبقه بندۍ پوړونه (سوني):

نوعه (Species): د ژوندیو موجوداتو په طبقه بندۍ کې ډیر وړوکی واحد له نوعي څخه عبارت دی. نوعه پخپلو کې ډیرې نږدې اړیکې لري. د یوځای کېدو په صورت کې کولای شي مثل (اولاد) تولید کړي. نوعه د طبقه بندۍ په سطحه کې له جنین څخه لاندې واقع ده.

جنین (Genus): د طبقه بندۍ هغه سطحه ده چې له کورنۍ (Family) څخه وروسته راځي او له څو نوعو څخه جوړېږي چې ټول یې گډې ځانگړتیاوې لري. همدا رنگه، مختلف جنینونه چې یوشان خواص ولري سره یوځای کېږي، کورنۍ (فامیلې) جوړوي. کورنۍ اړدر (Order) جوړوي. اړدرونه یوځای کېږي ټولگي Class او ټولگي (کلاسونه) یوځای کېږي فایلم (phylum) او فایلمونه (Kingdom) جوړوي. د طبقه بندۍ اووه سوني په لاندې ډول خلاصه کولای شو.

Kingdom ..... عالم
 Phylum ..... فایلم
 Class ..... کلاس
 Order ..... اړدر
 Family ..... فامیلې
 Genuse ..... جنین
 Species ..... نوعه

د طبقه بندۍ د پورتنیو اوو سویو پر بنسټ کولای شو د هوسۍ او گلاب د طبقه بندۍ سوني په لاندې ډول وښايو.

گڼه	د هوسۍ طبقه بندي	د گلاب طبقه بندي
۱	عالم	عالم
۲	فایلم	فایلم
۳	کلاس	کلاس
۴	اړدر	اړدر
۵	فامیلې	فامیلې
۶	جنین	جنین
۷	نوعه	نوعه

فعالیت:

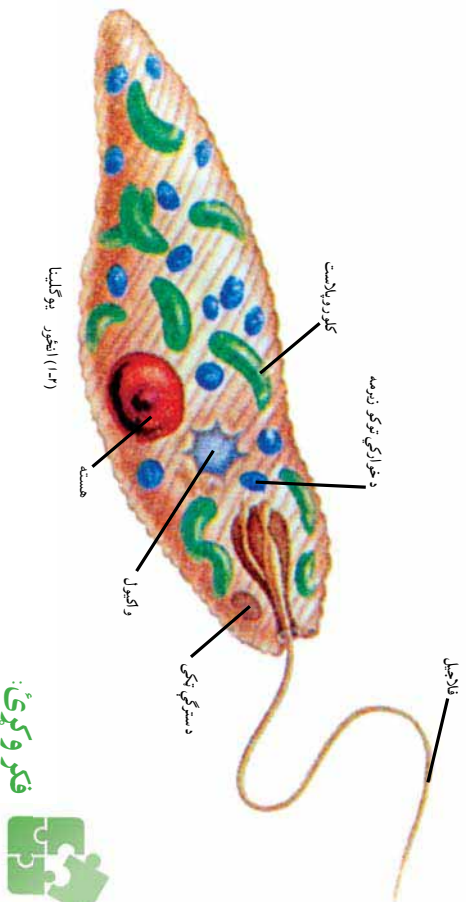
په لاندې جدول کې د دوو ژورو طبقه بندي درک شوي ده. د طبقه بندي دواړه جدولونه سره پرتله کړئ. د دواړو ژورو ورته والي او توپيرونه د جدول له مخې په خپلو کتابچو کې وليکئ.

زوی	کورنۍ پېشو	گروپ
حیوان	حیوان	عالم
کور دانا فقاريه	کور دانا (فقاريه)	فایلم
ني لروکي	ني لروکي	کلاس
کارنيور (غوبنه خورونکي)	کارنيور (غوبنه خورونکي)	ارور
فيليدي	فيليدي	فاسيلي
پانتيرا	فيليس	جنيس
لمو	دويمسيکا	نوعه

په شپږو عالمونو باندې د ژونديو موجوداتو طبقه بندي:

هغه ژوندي موجودات چې شنه دي اوخپله خواره پخپله جوړوي، په دنهونوکي ژوند کوي او حرکت کولی شي. آیا دغه ژوندي موجودات حیوانات دي که نباتات یا د دواړو ترمنځ؟ ټول ژوندي موجودات سلگونه کلونه یا په نباتاتو یا په حیواناتو طبقه بندي شوي وو. خود وخت په تیریدو ساینس پوهانو ولیدل چې ځینې ژوندي موجودات لکه یو گلینا *Euglena* هم د نباتاتو او هم د حیواناتو خاصیتونه او ځانګړتیاوې لري. نو څنگه او څه ډول باید دغسې ژوندي موجودات طبقه بندي کړای شي؟

ژوندي موجودات د هغوی د ځانګړتیاوو پریښست طبقه بندي کېږي. د بیلګې په ډول، یو گلینا شین رنگه ماده لري او خپل خواره پخپله د ضیایي ترکیب د عملې په واسطه جوړوي. دا ځانګړتیاوې مونږ دې پایلې ته رسوي چې یو گلینا نبات دي. له بلې خوا یو گلینا د ستروکي (Flagel) په واسطه حرکت کوي او هم کولای شي چې له نورو ژونديو موجوداتو څخه تغذیه وکړي. نو ویلای شو چې یو گلینا د حیواناتو له ډلې څخه ده. څرنگه چې لیدل کېږي یو گلینا نه د حیواناتو له ډلې څخه ده او نه د نباتاتو په ډله کې شامله ده، له دې امله ساینس پوهانو د طبقه بندي پرابلم د پروتستا په نوم د یوول علم په زیاتولو سره حل کړ چې د یو گلینا غونډې ژوندي موجودات یې په هغه کې طبقه بندي کړي.

که چېرې ساینس پوهانو مشاور خورا دوه سپیونه نوعي پېژندلې وای او دغه دوه سپیونه نوعي د خمکي د مېخ د ټولو نوعو فقط لس سلني (فیصده) وای د ژونديو موجوداتو څو نوعو به د خمکي پر مېخ وجود درلودلای ؟

د بکتریا عالم (Kingdom Bacteria):

بکتریا دیر واړه یو حجروي جسمونه دي. له نورو ژونديو موجوداتو څخه توپیر لري. بکتریا د پروکاریوت prokaryote له جملې څخه دي. مشخصه هسته نه لري. د ویرو بیولوژی پوهانو بکتریا په دوو عالمونو ویشلي دي. یوې د ارک بکتریا عالم او بل یې د یو بکتریا عالم دی چې دلته په لنډه ډول او په دویم څپرکي کې به یې په مفصل ډول مطالعه کړي.

د ارک بکتریا (Arch Bacteria) عالم: ارک بکتریا پروکاریوت دی. په هغو محیطونو کې چې زیاتره ژوندي موجودات هلته ژوند نشي کولای، ژوند کوي.

د یو بکتریا (Eu Bacteria) عالم: دا بکتریا پروکاریوت دی. په اوبو، خاورو او آن د انسان د بدن په دننه کې ژوند کوي. مثلاً، ایشریشیا کولې (*Escherichia coli*) چې د انسان په کولمو کې د بیر شته وی. د یادولو وړېده، چې دواړه ډوله نومول شوی بکتریا د مونیرا تر عالم لاندې مطالعه کېدې، خونین هریو جلا جلا عالم دی.

فعاليت:

په مستوڪي د ميڪروسڪوپ په واسطه د بكتريا ليدل: د اړتيا وړ توکي: يوه کا جوغه تازه مستي، اوبه، خاڅکي، خخوړوګي (قطره چکان)، نښينه يي پياډ يا بيګر، متلين بلو، ميڪروسڪوپ، سلايد، سلايد پوښ (cover slide). کړنلاره: نړۍ مستي په وړوګي بيګر يا نښينه يي گيلاس کې واچوئ. خو خاڅکي متلين بلو ورباندې زيات کړئ او د نښينه يي مېلې په واسطه يي وينوروئ. بيايو خاڅکي پر سلايد باندې واچوئ او د سلايد پوښ په واسطه يي پوښ کړئ. سلايد د ميڪروسڪوپ، د سبز stage پر مناسب ځای کې کېږدئ. لومړی يي د کوچنۍ قوې اړتيا يي د لوي قوې ايجکټيف په واسطه وګورئ. څه شی چې ووينئ رسم يي کړئ او د کتنو پاڼي خپل ټولګي ته بيان کړئ.

د پروټستا عالم (Kingdom Protesta):

پروټستا يو حجروي ژوندي موجودات دي. يو جلا عالم دی. ځيني پروټستا په ټولنيز ګالوني- Colony) ډول ژوند کوي. د بکتريا پرحلاف د پروټستا عالم يوګالونيوت دی. په دې عالم کې زيات شمېر ژوندي موجودات شامل دي. هغه پروټستا چې حيواناتو ته ورته دي د پروټوزوا په نامه او نبات ډوله پروټستا د الجي (Algae) په نامه يادېږي. يو ګليا چې د پروټوزوا له جملې څخه ده د پروټستا په عالم کې شامله ده.

د فنجي عالم: (Kingdom Fangi)

فنجي هغه عالم دی چې د کلوروفيل نه لرلکو يوګالونيوت ژونديو موجوداتو څخه جوړ دی. حرکت نه شي کولاي. ډيرښت يي د سپورونو په واسطه سر ته رسېږي. خپل خواړه د چاپيريال د موادو له تجربني څخه اخلي او جذبوي يي. بېلګي يي مرخيږی، پوپنګي او خميرمايه ده.

۳ | انځور مرخيږي

فنايت: د ميکروسکوپ په واسطه د پوپینکو کتبه.

دارتيا ورونکو: ميکروسکوپ، سلايد پوزيشن او يوه توبه پوپینک وهلي د وړو، پاکي اوبه، ځانګړي، څڅوونکي، پيس ګرڼلاره: له پوپینک وهلي، د وړو، څڅه د پيس په واسطه د پوپینکو يوه وړه توبه را واخلي او د سلايد د پاسه يې کپړوئ. د دې لپاره چې پوپینکه د خپل ځای څڅه يې ځايه نه شي يې ځانګړي، اوبه پرې واچوئ او د سلايد پوزيشن په واسطه يې وپوښوئ. سلايد د ميکروسکوپ د ميز stage د پاسه په لارم ځای کې کپړوئ لومړی يې د کمزوري او بيا يې د قوي ابجکټيف په واسطه وګورئ او هغه، څه چې مو ولیدل په خپلو کتابچو کې يې رسم کوئ. د خپل کار پايله په تولاګي کې بيان کوئ.

د نباتاتو عالم (Kingdom Plants):

د نباتاتو عالم له څو حجروي موجوداتو څخه جوړ شوی دی چې معمولاً شنه دي. نباتات حجروي ديال لري چې له سلولوز څخه جوړ شوی دی. نباتات له يوځای څخه بل ځای ته حرکت نه شي کولای. نباتات د لمر د انرژي په موجودیت کې د ضياعي ترکیب د عمليې په واسطه د خورو توکي (قندونه) جوړوي. د نبات په واسطه د خورو جوړول نه يوازې خپله د نبات لپاره بلکې د نورو ژونديو موجوداتو لپاره، چې له نباتاتو څخه تغذيه کوي، هم اهميت لري.

د حيواناتو عالم (Kingdom Animals):

دحيواناتو په عالم کې څو حجروي ژوندي موجودات شامل دي. حجروي ديوال نه لري. حیوانات کولای شي له يو ځای څخه بل ځای ته حرکت وکړي. دخپل حرکت لپاره له وزرونو څخه د الوتولپاره استفاده کوي او ځینې يې په پښو حرکت کوي. مشخص حسي غړي لري. حسي غړي له حیوان سره مرسته کوي چې د محيطي عواملو په مقابل کې چټک غبرګون وښيي. د حیواناتو خواړه مختلف دي. ځینې حیوانات د وښو څینې له نورو حیواناتو څخه تغذيه کوي. د ځینو حیواناتو بدن نرم او په ځینو نورو کې د مالا شمزۍ وجود لري.

د لومړي څپرکي لنډيز

- ▶ طبقه بندي: د ورته ځانګړتياوو پر بنسټ ژوندي موجودات پر ډلو يا گروپو ويشل له طبقه بندي څخه عبارت دی.
  - ▶ تکسانومي: د طبقه بندي اونوم ايښودلو له علم څخه عبارت دی.
  - ▶ ارسطو لومړی سړی و چې ژوندي موجودات يې د ظاهري خواصو او صفتونو له مخې په دوه لويو گروپونو(حيوانات او نباتاتو) باندې طبقه بندي کړل.
  - ▶ ارسطو نباتات په دريو عمده گروپونو ووېشل: واښه، بوټي، او وني. همدارنگه نوموړي حيوانات د اوسېدلو د چاپېريال له مخې په دريو ډلو ويشلي دي. هغه حيوانات چې په وچه ژوند کوي، هغه حيوانات چې په اوبو کې ژوند کوي او هغه حيوانات چې الوزي او په هوا کې ژوند کولای شي.
  - ▶ لښه د دوه گونې طبقه بندي سيستم معرفي کړ او د هر ژوندي موجود لپاره يې لاتين نوم غوره کړ چې له دوو کلمو څخه ترکيب دی. لومړۍ کلمه يې جنس او دويمه کلمه يې نوعه ده چې ترننه پورې د لښه د طبقه بندي له سيستم څخه گټه اخيستل کېږي.
  - ▶ د ژونديو موجوداتو په طبقه بندي کې ډير لوی گروپ عالم دی. تر عالم لاندي فايلم ځای لري. نوعه: د طبقه بندي ډير وړوکی واحد دی. وگړي يا ژوندي موجودات، چې همنوعه وي، کولای شي د مثل توليد وکړي. يا په بل عبارت يو له بله سره ازدواج کوی او مثل منځ ته راوړي. ژوندي موجودات په اوسنۍ طبقه بندي کې په لاندي شپږو عالمونو ويشل شوي دي.
- ۱- ارک بکتر يا
  - ۲- يو بکتر يا
  - ۳- پروتستا
  - ۴- فنجي
  - ۵- نباتات
  - ۶- حيوانات.

د لوهرې څپر کې پوښتني

لاندي جملې په خپلو کتابچو کې وليکئ او تش ځايونه يې ډک کړئ:

۱- ارسطو لوهرې سرې و چې ژوندي موجودات يې ..... په بنسټ طبقه بندي کړل.

الف: د بېولوژيکي نژديوالي بـ د ظاهري خواصوله مخي ج- د اوسېدوړد محيط له مخي.

د: (ب) او (ج)

۲- دوه گوني نوم اېښودنه د ..... په واسطه معرفي شوي ده.

الف: ارسطو   ب: لينه   ج: اوښس   د: هيڅ يو

لاندي جملې په خپلو کتابچو کې وليکئ او د سم جواب په مقابل کې د (ص) توري کېږدئ.

الف: د طبقه بندي پر مخ تر اړوړ لاندي کلاس راځي.

ب: پر وکارښود حقيقي هسته لري.

ج: چټناسي (پوښک) په فنجانو پورې اړه لري.

تشرېحي پوښتني

۳- پروکاريوت او يوکاريوت څه توپير لري؟ شرح يې کړئ.

۴- د پړتستا او فنجانو توپيرونه واضح کړئ.

۵- لينه ژوندي موجودات څنگه طبقه بندي کړل؟

۶- د ژونديو موجوداتو د شپږو عالمونو نومونه راخلي.

دویم څپر کی

له ویروسونو څخه تر فنجیانو پورې

آیا کله مو ریزش کړی یا مو ستونی خون شوی دی؟ دا ناروغي له څه شي څخه پیداکېږي؟

د ستوني خون بڼايي د يو ډول بکټريا له امله را منځته شي. ویروسونه هم د بيلا بيلو ناروغيو لامل کېږي. په تير لوست کې مو په لنډه ډول د بکټريا، پروتستتا او فنجیانو په باره کې معلومات حاصل کړل، خو د ویروسونو په باره کې، چې د ژوندیو موجوداتو په طبقه بندۍ کې شامل نه دي، څه شی ډگر شوی نه دی. سره له دې چې ځینې ژوندي موجودات لکه بکټريا او فنجي ناروغي منځ ته راوړي، خو نن له بکټريا، فنجیانو او ځینو پروتستتاو څخه د خوړو توکو او روغتیايي چارو کې استفاده کېږي. د دې څپر کې په لوستلو سره به د ویروسونو او بکټریاوو له ځانګړتیاو، بڼو، ویربڼت (لکټر) او نقش سره اشنا شئ. همدارنگه د پروتستتا، فنجیانو او ډبر ګلي (ګل سنگ) ځانګړتیاوې او ډولونه به وپېژنئ.

ویروس (Virus)

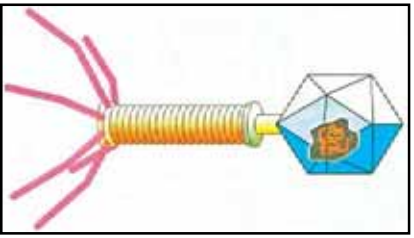
آیا ویروسونه ژوندی موجودات دي؟ ویروس له لاتیني کلمي وینوم(Venome) څخه اخیستل شوی، چي د (زهري ماڼج) معنا لري. ویروس د لوسړي ځل لپاره د تنباکو په پانې کې کشف شوی دی. څرنگه چي ویروس د ژوندیو موجوداتو ټول خصوصیات نه لري او له حجرې څخه بهر غیر فعال وي نو له دې امله بیولوژي پوهان ویروس ژوندی جسم نه گڼي. په (۲-۱) شکل کې د تنباکو ویروس وینئ.

ب

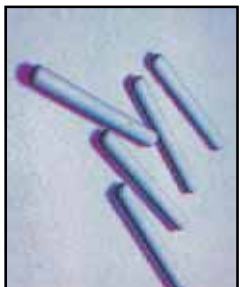

ج

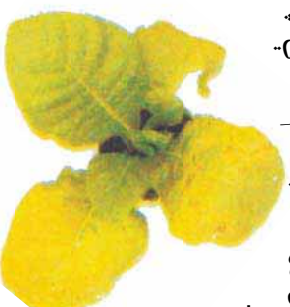

د

- ۲-۳ انځورونه، څلور ټوله ویروسونه:
الف: د تنباکو ویروس
ب: د ایډز ویروس
ج: د انفلونزا ویروس
د: د بکتريا فایروس

الف

(۲-۱) انځور د تنباکو د پاتو ویروس

فکروکړئ:

آیا که مو د تنباکو په پانوکې د موزایک په بڼه ژیر ځالونه لیدلي دی؟

د ویروس بڼه او جوړښت:

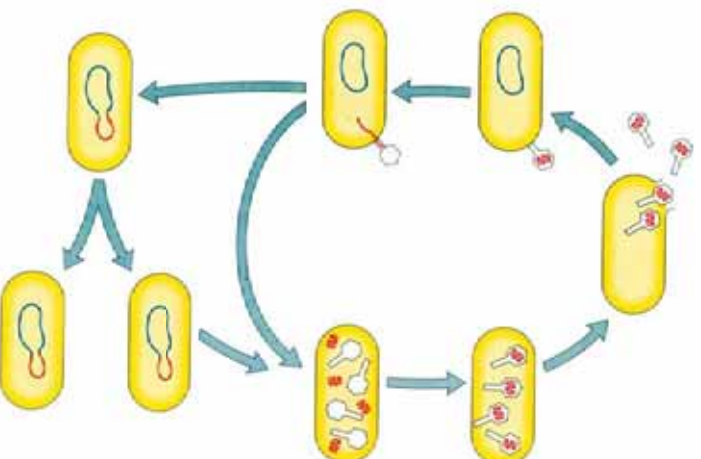
ویروسونه له دوو برخو څخه جوړ شوي دي. باندني برخه یې چې پروتین دي د کپسید (Capsid) په نامه یادېږي او داخلي برخه یې چې د کپسید په واسطه پوښل شوې ده، بنیایي یا DNA یا RNA ولري (نه دواړه). ویروسونه په مختلفو بڼو لیدل کېږي، مثلاً د انفلونزا او ایډز (HIV) ویروسونه کروي شکلوته لري او د بکتريا فایروس د چوگښې د لاروا شکل اود تنباکو ویروس سپلي ته ورته شکل لري. ویروسونه له بکتريا څخه کوچني وي. یوازې د الکترون میکروسکوپ په واسطه لیدل کېږي.

به چا پيريال كي د ويروسونو رول چه شي دي؟

ويروسونه ټول ژوندي موجودات، لکه حيوانات، نباتات او فنڅيان اغيزمن کوي. د بېلگې په توگه په انسانانو کې د مختلفو ناروغيو لکه، انفلونزا، چيچک، کوي (شري) د ماشومانو گوزن، يوغوب، کله چرک، ايدز او نسور ناروغيو لامل کېږي. په نباتاتو کې هم مختلفې ناروغي منځ ته راوړي. مثلاً د رومي بانجانو په پانو کې د موزايک (زيتي) په شکل د ژيروخالونو توليد د ويروسونو اغيزه ده. ايا ويروسونه کولای شي بکتريا اغيزه مننه کړي؟ که کېږي، څنگه؟

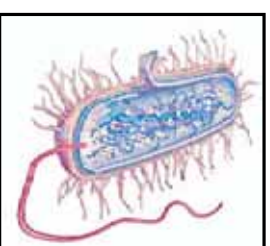
لکه څنگه چې په (۲-۳) شکل کې ليدل کېږي، لومړی بکتريا فاژ ويروس په بکتريا پورې نښلي. بيا خپل DNA د بکتريا حجرې داخل ته پيچکاري کوي. وروسته ويروس د بکتريا په داخل کې وده کوي او په پای کې د بکتريا حجره چوي.

(۲-۳) انځور: بکتري فاژ

بکتريا (Bacteria)

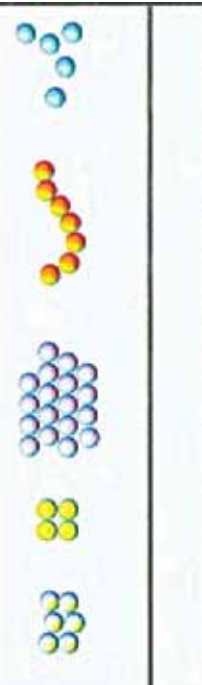

بکتريا يو حجروي ژوندي موجودات دي، چې په هرځای لکه: هوا، خاورې او اوبه د انسان په بدن کې پيدا کېږي. د بکتريا يوه ځانگړتيا د يوې ټاکلې هستې نه درلودل دي. هغه مواد چې د نورو ژونديو موجوداتو په هسته کې ليدل کېږي د بکتريا په حجره کې په خپاره ډول وجود لري. د بکتريا حجرې کولای شي چې په ځانگړي (مفرد) ډول يا ځينې وختونه په خپلو کې يوځای کېږي زنجير يا گروپ جوړوي.

(۲-۴) انځور: بکتريا حجره

د بکتريا بڼې (شکلونه) د بکتريا حجره معمولاً په دريو بڼو ليدل کېږي. مېلې ته ورته شکل چې د بسيلوس (Bacillus) په نوم او کرزي يا گرد شکل چې د کوکوس (Cocuse) اوفنر ډوله شکل د

سپیریلایا (Spirilla) په نوم یادېږي. یوه بله نوعه بکتريا چې د کامی (۶) شکل لري اود کولرا د ناروغۍ سبب کېږي، د ویبریو کولرا (Vibrio) په نوم یادېږي.

نومونه	
کوکوس	
باسیلوس	
سپیریلایا	
ویبریو	

د بکتريا ډیرښت (تکثیر): بکتريا زیاتره د غیر زوجي ډیرښت د دوه گونې ویش Binary Fission)) په واسطه، چې یو ډول د امیتوسیس عمليه ده، ډیرښت کوي. ځینې بکتريا زوجي ډیرښت هم لري. بکتريا په مناسبو محیطي شرایطو (د تودوخې مناسبه درجه، غذایي مواد او پوره رطوبت) کې ډیرښت او وده کوي. بکتريا په هرو شلوه دقیقو کې وده کوي او د تولید جوگه کېږي.

د بکتريارول په چاپیریال کې: کېدای شي چې بکتريا زیانمنې وي یا گټورې. **زیانمنې بکتريا:** بکتريا د بیلابیلو ناروغیو لکه: تیرکلوز (TB)، تیناسوس، توري توخلی، د ستوني خوږ، لویې تبي (محرقة)، کولرا او نورو ناروغیو لامل کېږي. همدا راز د خوړاکی توکو د خرابیدو، د شیدو د تروه کېدو د سپوو او سبو د خوسا کېدو عامل هم کېږي.

گپوري بکٽريا:

بکٽريا مروه جسدونه تجزيه کوي، په ساده توکو ئي اروي او خاورو ته ئي داخلوي. ځيني بکٽريا د يو ششمير نباتاتو لکه چني (نخود)، لوبيا، مشنگ او نورو پلي بابو نباتاتو د ريښو په غوتوکي ژوند کوي. دا بکٽريا د هوانايتروجن په نائيرت بدلوي، چي نباتات ور څخه د غذائي موادو په توگه گټه اخلي. (۶-۲۱ننځون) کي ليدل کيږي. همدارنگه بکٽريا چاپيريال له چټلپوڅخه پاکوي. څرنگه چي بکٽريا د عضوي توکو د خوسا کيدو او تجزيه کيدو لامل کيږي او هغه له منځه وړي، چاپيريال له چټلپو څخه پاکيږي. يو ډول گپوري بکٽريا د شمزي لرونکو حيواناتو په کولموکي و جود لري، چي په هضم کي مرسته کوي. بکٽريا د مستو، پټير، سرکي، الکولو او درملو لکه انټي بيويک (Antibiotic) او وينايمينونو په جوړولوکي مهم رول لري. د بکٽريا بله ډله ارک بکٽريا (Archbacteria) ده. ارک بکٽريا کولای شي په هغو محيطونوکي، چي سخت شرايط ولري، ژوند وکړي. لکه د تودو اوبو چټي يا تروي اوبه او جبه زاري ځمکي.

(۶-۱) انځور د نائيتروجن د نسيملو بکٽريا

فنايت:

زده کورونکي دي په دوو ډلو وویشل شي.

د الف ډله: هغه ناروغي چې له بکټرياوو څخه منځ ته راځي، لست دي بې کړۍ.

ب ډله: د بکټريا گټې دي لست کړۍ.

په پای کې دي دواړه ډلې د خپل کار پایلې د توکي په وړاندې بیان کړۍ.

پروتستا (Protista)

پروتستا د ډيرو پخوانيو او لومړنيو ژوندیو موجوداتو له ډلې څخه دي. پروتستا د بکټريا په خلاف حقيقي هسته لري، يعنې يوکاريوت دی. زياتره يو حجروي او ميکروسکوپي دي او ځينې يې څو حجروي هم وي. ځينې پروتستا د خوځښت لپاره بانه يا سيليا(Cilia) او ځينې يې متروکه يا فلاجيل (Flagella) لري. په پروتستا کې زوحي او غير زوحي ډيرښت ليدل کېږي. د پروتستا عالم ډيرې نوعي لري، خو په عمومي ډول هغه پروتستا چې حيواناتو ته ورته وي، د پروتوزوا په نامه او نباتاتو ته ورته پروتستا د الجي په نامه يادېږي. ډيروتوزوا څلور ټولگي په لنډ ډول څېړو:

- ۱- د سارکودينا ټولگي (Class Sarcodina): مهم مثال يې اميب دی. اميب په درواغجنو پښو حرکت کوي. درواغجنې پښې سايتوپلازمي راوتلي جوړښتونه دي چې د اميب له هرې برخې څخه منځ ته راځي. ځينې اميبونه د پرازيت په ډول ژوند کوي. بيلگه يې انت اميباهستولا تيکا دي، چې په انسانانو کې د وينې لرونکي نسخوږي لامل کېږي.

۲- د فلاجيلاتا ټولگي (Class Flagellates): د دې ټولگي نوعي يو يا څو فلاجيل لرونکي دي. له فلاجيل څخه د حرکت کولو په منظور استفاده کوي. د فلاجيلاتا يونماينده يو گلينا ده چې په آزاد ډول په تازه اوبو کې ژوند کوي، بل نماينده يې جارد يا ده چې د انسان په بدن کې زياتې جارديا د وينې لرونکي نس ناستي او نسخوږي سبب کېږي.

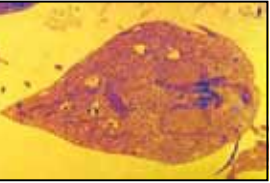
۳- د سيلياتا ټولگي (Class Ciliate): د دې ټولگي غړي سيليا

الف) اميب

ب) پاراميبيا

ج) جارديا

(ښانه) لري. يو نماينده يي پراميشيم دی چې په ولاړو اوبو کې زيات پيدا کېږي.
 ۴- د سپوزوزوا ټولګي (Class Sprozoa): د پروتسټا دا ډوله حرکتې غړي نه لري. بېلګه يي پلازموديم دی. پلازموديم د انساني د وينې پرازيت دی چې د ملاريا د ناروغۍ سبب کېږي.

۵) پراميشيم

(۷-۲) شکل د پروټوزوا شکلونه: الف: آميب
 ب: يوکلينا ج: جاردیا د: پراميشيم

فعاليت:

د فلاجيلاتا د ټولګي ځينې نوعې او د سپلياټا د ټولګي يو نماينده، يعنې د پراميشيم کتنه:
 د اړتيا وړ توکي: ميکروسکوپ، سلايد پوښ، څاڅکي څڅونکي، بيکر يا (نمينه يي گيلاس) يوه اندازه ولاړې اوبه.
 کړنلاره: لږې ولاړې اوبه په بيکر کې واچوئ. له بيکر څخه د څاڅکي څڅونکي په واسطه يو څاڅکی اوبه پر سلايد واچوئ. د پراميشيم، د چټک حرکت د کميدو لپاره پرې د سلايد پوښ کېږدي. سلايد د ميکروسکوپ د تخت د پاسه په مناسب ځای کې کېږدئ. لومړی يي د کمې قوي (10X) او بيا يي د لوړې قوي (40X) په واسطه وگورئ. کوم شکلونه چې مو وليدل په ځپلو کتابچو کې يې رسم کوئ او بيا يي له (۷-۲ انځور) سره پرتله کوئ او هر يو يې ونوموئ.

الجي (Algae)

په (A-۲) شکل کې درې ډوله الجي وښی. د الجي اصطلاح هغه نبات ډوله ساده جسمونو ته کارول کېږي، چې کلوروفیل او حجروي ديوال ولري. الجي اوتوتروف دي. خپل خواره پخپله جوړوي. ډنډر، ذيله (رېښه) او پانې نه لري. تقريباً ټول الجي د ډنډونو، جهيلونو يا د سمندرونو په اوبو کې ژوند کوي. ځينې په واورو او ځينې يي په تودو چينو کې پيدا کېږي. همدا رنگه الجي د ونو په ډډونو، نمجنو ځايونو او د پرخو(صخره) د پاسه ليدل کېږي.

(۲-۸) انڱوز: دري ڊوله الجي

د الجي ٻټه او جوړښت: الجي کيداى شي چې يوحجروي يا خو حجروي وي. د خوچجروي الجي اوردوالى تقريبا ۱۰ متر پوري رسيري. دلته دري ډوله مهم الجي خبرو.

۱- سره الجي ۲- نسواري الجي ۳- شنه الجي دا ټول کلورفيل لري. د هغوى مختلف رنگونه له کلوروفيل څخه پرته د نورو پگمټونو له موجوديت سره تړلي دي. څرنگه چې د سره سمندرگي په مځ باندې سره الجي لاسو وهي، له دې کبله دا سمندرگي سور برينبي. همدارنگه الجي د لمبا د ډنډونو ترڅنگ د کبانو د ډنډونو او د اوبو د ټانکيو ترڅنگ، چې پاکي شوي نه وي، وده کوي. اوږي (سپيروجير Spirogyra) د شنه الجي يوه معمولي نوعه ده، چې د ويالو، ډنډونو اوسيندونو په غاړو کې پيداکيري.

فعاليت:

د ميکروسکوپ په واسطه د اوبړيو کټنه د اړتيا وړ توکي: ميکروسکوپ، سلايډ، سلايډ پوټز، څاڅکي څڅوکلکي پښ، بيکراو او بړي. کولاره: د پښ په واسطه له بيکر څخه د اوبړيو يو تار را واخلي او د سلايډ دپاڼه لري کيږي. خو څاڅکي اوبه پرې واچوي او سلايډ پوټز په واسطه يې ويښوي. سلايډ د ميکروسکوپ په تخت په لارم ځاى کې کيږي. لورسري د کمي قوي او بيايي او لويې قوي په واسطه وگورئ. هغه شکل چې مو وليد په خپلو کتابچو کې يې رسم کړئ.

فنڅي (Fungi)

په (۲-۹) شکل کې څه شي ويښئ؟
دغه موجودات په گوم وخت کې پيداکيري؟
کيداى شي فکر وکړئ چې ټول فنڅي د ځينو مرخبريو په شان د خورلو وړ دي، خو ټول فنڅي نه خورل کيږي. مثلاً د ډوډى چنپاسي(پوپنک) يو ډول فنڅي دي چې د خورلو وړ نه دي. ځيني مرخبري هم زهري وي او خورل يې ان د مړينې سبب کيږي.

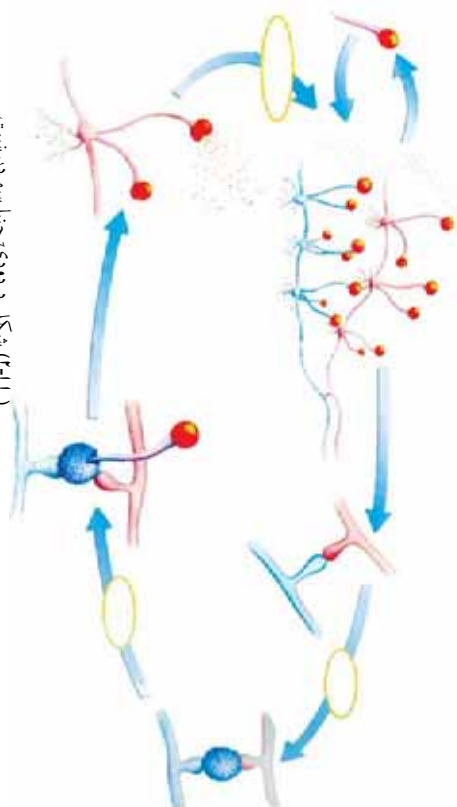

(۲-۹) انڱوز: يو ډول مرخبري

فنجی څه شی دی؟
فنجی نبات ډوله موجودات دی چې کلوروفیل نه لري. فنجی یو حجروي یا څو حجروي وي. بېلرژي پوهانو پخوا فنجی او نباتات په یو عالم کې ځای کړي وو، ځکه چې فنجی د نباتاتو په شیان ساکن دی. حجروي دیوال لري. خزنگه چې فنجی ځانگړي خواص لري، نو له دې کبله په یو جلا عالم کې ځای ورکړ شوی دی. سره له دې چې فنجی په ټولو ځایونو کې پیداکېږي خو په نمجنو، تیارو او تودو سیمو کې ډیر پیداکېږي.

(د ۱۰-۲) شکل: موخږی

(۲-۱۱) شکل د دووی چپنا سمو ویرینست

فعالیت:

زده کورونکی دی په دورو دلو وروپیشل شي. لومړۍ وله: د فنجي گڼې او دویمه وله دي د فنجي زیانونه لست کړئ. وروسته دي هره وله خپل لستونه یو له بل سره پرتله کړئ او په خپلو کې دي، مباحثه وکړئ.

ډبر گلی (Lichens):

گلستگ خاص ژوندي موجودات دي، چې د فنجي اوشنه العجي د گډو ژوند symbiosis حاصل دی. په دي ډول ژوند کې العجي د فنجي لپاره غذايي مواد اکاربوها پيدريت) جوړوي او فنجي منرالونه اوبه د العجي لپاره برابروي، چې العجي له هغې څخه د خپل ځان او فنجي لپاره له غذايي موادو په جوړولو کې استفاده وکړي. گلستگ د چاپيريال د تغييراتو په مقابل کې ډير حساس دی. مثلاً که چيري هوا ډيره ککره شسي العجي له منځه ځي. کله چې العجي ژوند له لاسه ورکړي فنجي هم له منځه ځي. گلستگ د کيمياوي موادو په مقابل کې هم ډير حساس دی.

(۲-۱۲) انځور: گلستگ

فکر وکړئ:

گلستگ له کومو برخو څخه جوړېږي دی.

د دویم څپر کې لنډیز

- ▶ ویروسونه کوچنۍ ذرې دي، چې له حجرې څخه بهر غیر فعال وي، خو د کوربه (میزبان) د حجرې په دننه کې فعالېږي. د کوربه په حجره کې سرلږه په ډیرښت (تکثر) د نارغیو لامل کېږي.
- ▶ بکتريا ډېر کوچني ژوندي موجودات دي. حقيقي هسته نه لري، يعنې پروکاریوت دي. په دوو عالمونو ویشل شوي دي چې یوې ارک بکتريا او بل یې یو بکتريا دي.
- ▶ پروتستستا هغه ژوندي موجودات دي چې حقيقي هسته لري، يعنې پروکاریوت دي. په عمومي ډول حیواني او نباتي ځانگړتیاوې لري.
- ▶ الهي د پروتستستا له ډلې څخه دی. مختلف ډولونه لري. الهي کلوروفیل لري، ځینې یې یوجنروي او ځینې یې څو حجروي دي.
- ▶ فنجي هغه ژوندي موجودات دي چې کلوروفیل نه لري، هیتروتروف دي. خپله خواړه پخپله نشي جوړولای. د اړتیا وړ خواړه له عضوي ورستو(ځینې) موادو څخه اخلي.

د دويم څپر کي پوښتني

۱. د بڼي او جوړښت له مخي څلور نوعي ویرسونه او په هغوی پورې اړوندې ناروغی بیان کړئ.

۲. د پروتستنا درې سړمي ځانگړتیاوې څرگندې کړئ.

۳. د استوگني په چاپیریال کي فنجي څه رول لري؟

د هري پوښتني لپاره مناسب ځواب غوره کړئ.

۴. ویرسونه کوچني ذرات دي چي له حجري څخه بهر..... دي.

الف: فعال ب: غیر فعال ج: دواړه د: هيڅ یو

۵. بکتریا ..... موجودات دي.

الف: یوکاربیوت ب: پروکاربیوت ج: نباتات د: حیوانات

۶. البجي له ..... ډلي څخه دي.

الف: نباتات ب: حیوانات ج: پروتستا د: هيڅ یو

سړمي او نا سړمي پوښتني: لاندې جملې په خپلو کتابچو کي ولیکئ. د سړمي جملې په مقابل کي (ص) او د نا سړمي جملې په مقابل کي د (غ) توری ولیکئ.

۷. فنجي د نباتاتو په ډله کي دي، چي خپله خواړه د ضیایي ترکیب په واسطه جوړوي.

۸. گلستگ د فنجي او البجي گډ ژوند څخه منځ ته راځي.

۹. یو گلینا د پروتستا له ډلي څخه ده چي کلورپلاست لري.

دریهم خپرکی

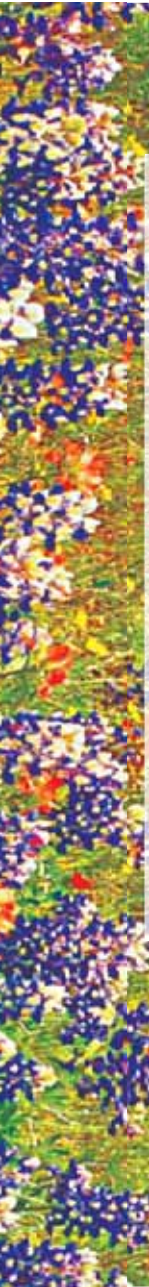

د نباتاتو ډلبندی (طبقه بندی)

ایا نباتات ژوندي موجودات دي؟ نباتات د انسان له ژوند سره څه اړیکي لري؟

ژوند له نباتاتو پرته ممکن نه دي، ځکه زموږ ډېر خواړه له نباتاتو او یا له هغو حیواناتو څخه جوړ شوي دي، چې له نباتاتو څخه تغذیه کوي. همدارنگه نباتات د کاربن ډای اکساید د اخیستلو او د اکسیجن د آزادولو له پلوه، چې یوه حیاتي ماده ده او د ضیایي ترکیب په بهیر کې ازادیږي؛ اهمیت لري. یا په بل عبارت نباتات د اکسیجن د چمتوولو مسؤولیت په غاړه لري، چې د زیاتره ژوندیو موجوداتو د تنفس لپاره ضروري دي. ایا ټول نباتات یوشان دي رینیني، ډنډر او پانچي لري؟ ایا ټول نباتات گل لرونکي دي؟ ایا ټول نباتات انتقالی انساج لري؟

ددې خپرکي په مطالعي به داسي پوښتنو ته ځواب ورکړي او د نباتاتو په ځانګړتیاو یعنی ضیایي ترکیب، د حجري دیوال او کومیکل سره به اشناسي او پوره به شي چې څنګه وعايي او غیر وعايي نباتات یو له بله سره توپیر لري. همدارنگه تخم لرونکي او بی تخمه نباتات او د هغوی اهمیت به وپېژني.

د نباتاتو ځانګړتیاوې:

نباتات ژوندي موجودات دي چې د ژوند ټول فعالیتونه لکه، تغذیه، تنفس، دیرنست، وده او نورو لرونکي دي. نباتات نسبت پرتستنا او فنجیانو ته پېچلي دي. ځکه چې نباتات څو حجروي موجودات دي. زیاتره یې ځانګړي غړي او نسجونه لري. نباتات کلوروفیل لري اوځپله خواړه پخپله جوړي، خو نشي کولای د حیواناتو په شان حرکت وکړي. همدارنگه نباتي حجروي د حیواني حجرو پر خلاف حجروي دیوال لري. سره له دې چې نباتات یو تر بله یوشان نه معلومېږي، خو څو ګډې ځانګړتیاوې لري چې د کلورفیل، حجروي دیوال او کوټیکل لرلوڅخه عبارت دي.

ضیايي ترکیب (Photosynthesis): په اووم ټولګي کې مو ولوستل چې نباتات د ضیايي ترکیب په واسطه خپل غذايي توکي جوړوي. هغه خواړه چې د ضیايي ترکیب په عملیه کې جوړېږي د حیواناتو او نباتاتو د ژوند لپاره ضروري ده. د ضیايي ترکیب عملیه په کلورپلاست کې صورت نیسي. ځکه کلورپلاست د کلوروفیل یا د شنه رنګ توکو (Pigment) په لرلو کولای شي، چې د لمر د رڼا په موجودیت کې غذايي مواد جوړکړي. پلاسټید د کلوروفیل پر پیګمنټ بر سیره نور پیګمنټونه هم لري، چې په ګلونو، میوو او په مني کې دو نو په پانو کې سورا، نارنجي او ژېر رنګونه تولیدوي. په ضیايي ترکیب کې نباتات د ساده غیرعضوي توکو (اوسه سواد) یعنې له اوسو او کاربن دای اکساید څخه مغلق عضوي مرکبات لکه ګلوکوز(قند) جوړوي. د ضیايي ترکیب په بهیر کې له ګلوکوزڅخه د کیمیاوي تغییراتو وروسته نشایسته او نور مغلق مرکبات لکه پروټین او شحم جوړېږي. دغه توکي د فلونیم نسجونو له لاسه لاسباري د نبات ټولو حجرونه ورل کېږي او د نبات په بیلابیلو برخو(غړو) لکه رینسي، دڼهراو پاني کې زیرمه کېږي.

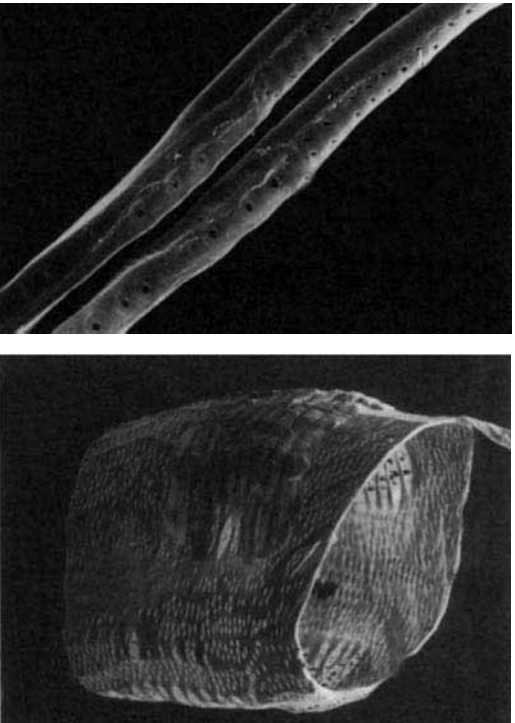

فکر وکړئ:

د ځینو نباتاتو پاني سور رنګ لري. ایا په دې نباتاتو کې ضیايي ترکیب صورت نیسي؟

حجروي ديوال (Cell wall): ولي نبات نيغ جگيري؟
 نباتات دحيواناتوپه شان سڪليت نه لري، پر خای يي نباتي حجري حجروي ديوال لري د نباتاتو حجري د حجري په غشا بر سبره د حجروي ديوال په واسطه احاطه شوي دي. حجروي ديوال حجروته معين هندسي بڼه ورکوي. د حجري ديوال د الکترون میکروسکوپ په واسطه د اوبدلو تارونو د شبکي په بڼه ليدل کيږي. کيمياوي ترکیب يي سلولوز دی. سلولوز خو قيمته کاربوهايډریت (قند) دی، جي له سائيتوپلازم څخه څخول کيږي. د ځينو نباتي حجرو ديوال په لرگي بدليري. شکل (۳-۱)

۳-۱ الخور د حجري ديوال: د وليم حورو جي ققط په لرگي بدل شوي ديوال يي، يائي وي

فکر وکړئ:

د حجري ديوال په نباتاتو کي څه رول لري؟

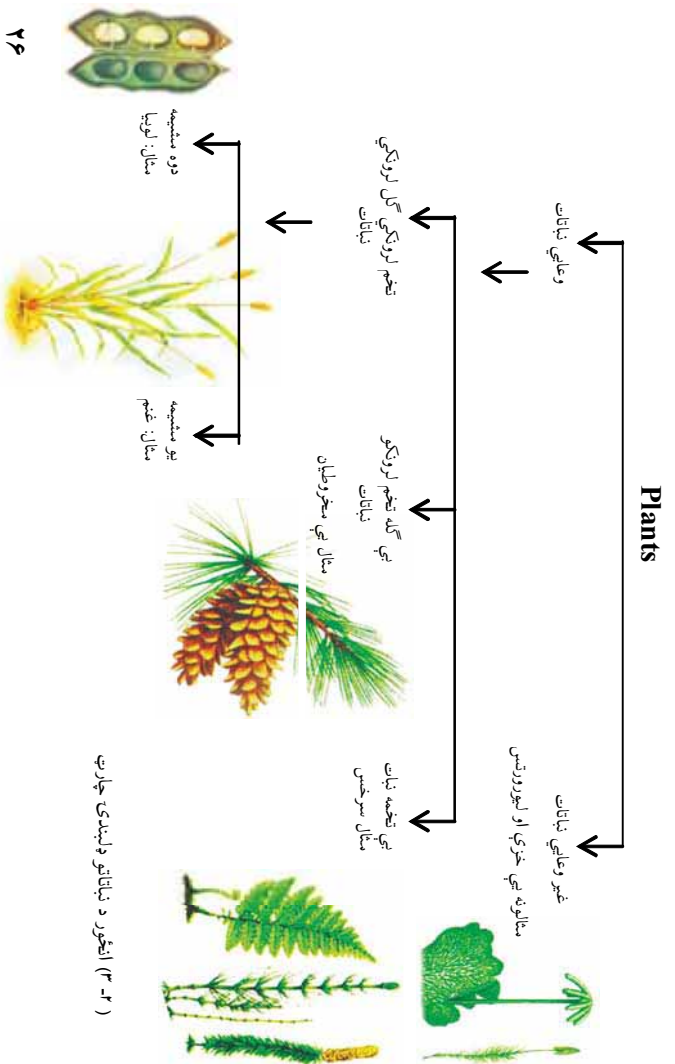
کوتیکل (Cuticle): د نباتي حجرو د حجروي ديوال بهر اړخ د کوتیکل پوښ په واسطه پوښل شوی دی، جي نبات له وچيدو څخه ساتي. کوتیکل موم (WAX) ډوله ماده ده او په خاصه توگه د هغو نباتاتو د پانو د اپي درميس په مخ شتون لري، جي په وچو منطقو کي شته کيږي.

د نباتاتو دښمني (Plant classification)

نن ورځ د مختلفو نباتاتو له (۳۵۰۰۰۰) څخه زياتې نوعې پېژندل شوي دي. که څه هم نباتات شريکي او اساسي ځانگړتياوې لري، بيا هم په کې زيات توپيرونه ليدل کېږي. دېر نباتات د رېښو له ليارې اوبه او منرالونه جذبوي او د انتقالې نسجونو په واسطه يې پاڼو او دندرونو ته لېږدوي. خوځېني نباتات، لکه خزې انتقالې نسجونه نه لري. حجروته يې اوبه د اسموس د عمليې په واسطه رسېږي. ساينس پوهانو د انتقالې نسجونو د لرلو او نه لرلو پر بنسټ نباتات په دوو ډلو (گروپونو) ويشلي دي.

- وعاليې نباتات يا هغه نباتات چې انتقالې نسجونو لري.
  - غير وعاليې نباتات هغه نباتات دي چې انتقالې نسجونو نه لري.
- وعاليې نباتات په دريو گروپونو يعني بې تخمه نباتاتو، تخم لرونکو گل لرونکو نباتاتو او تخم لرونکو بې گل نباتاتو باندې ويشل شوي دي. تخم لرونکي گل لرونکي نباتات هم په دوو گروپونو ويشل شوي دي.

- ۱- يو شمېمه نباتات (Monocotyledon)
- ۲- دوه شمېمه نباتات (Dicotyledon)

غیر وعایي نباتات (Non vascular plants)

هغه نباتات دي چي د اوبو او معدني موادو لپاره انتقالي نسجونه (زایلم او فلوم) نه لري . دا نباتات په نمجنو اوسميوري لرونکو ځايونو کې شنه کيږي. ددې نباتاتو ريښي، ونډو او پاڼي حقيقي نه دي ، ځکه انتقالي نسجونه نه لري. په ټولو غير وعایي نباتاتو کې د ريزويد (Rhizoid) په نوم ريښو ته ورته نرم ميکروسکوپي جوړښتونه شته، چي دنده يې د اوبو او منرالونو جذبول دي. سربيره پردې اوبه او د خزو(غير وعایي نباتات دي) د اړتيا وړ توکي کولای شي له هرې لوري ورننوزي. غير وعایي نباتات د وعایي نسجونو د نه لرلو له کبله کوچنی جسامت لري اونه شي کولای ويږ لور شي. دا نباتات منکر او مؤنث جنسي غړي لري. مؤنث جنسي غړی يې د ارکگونيم (Archegonium) او منکر جنسي غړی يې د انتریدیوم (Antheridium) په نومونو ياديږي. د ارکگونيم د ننه مؤنث گامېټ رامېخته کيږي. انتریدیوم کڅوړي ته ورته دي چي زيات شمېر منکر گامېټونه توليدوي. د منکر او مؤنث گامېټونو له يوځاي کېدو څخه تخم توليديږي. د نباتاتو په دې گروپ کې خزې، ليور ورتس او هارن ورتس شامل دي.

خزي (Mosses):

خزي د شنه نبات د کوچنيو کتلو په بڼه د ويالو په غاړو، نمجنو ځايونو او گڼو ځنگلونو، د ونو په تنو د ډبرو او نمجنو خاورو د پاسه په ښه ډول وده کوي. (۳۳) شکل

خزي زوحي اوغير زوحي ډيرښت لري. غير زوحي ډيرښت يې داسې دي چي کله له خاورې سره په تماس کې د خزو ډنډر ته ورته تارونه ټوټي ټوټي شي، هره ټوټه يې کولې شي نوې خزه منځ ته راوړي. د خزو په زوحي ډيرښت کې مؤنث او منکر گامېټونه تشکيلېږي چي د منکر او مؤنث گامېټونو له يوځاي کېدو څخه نوې خزي منځ ته راځي.

لیور ورتس (Liver worts):
د غیروعالی نباتاتو یوه بله نوعه ده، چې ځیگرته ډیر ورته والي لري.

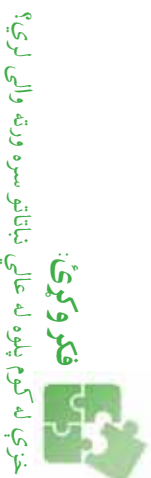

(۳-۲) انځور د غیروعالی نباتاتو ډولونه

لیور ورتس

د خړو اهمیت: سره له دې چې خړې ډیرې کوچنۍ دي خو په طبیعت کې ډیر اهمیت لري، ځکه خړې زیاتره په هغو ځایونو کې وده کولای شي، چې نور نباتات وده نشي کولای. کله چې خړې مړې کېږي پاتې شوني یې په خاورو بدلېږي. په دغسې خاورو کې نباتات کولای شي په ښه ډول وده وکړي. له بلې خوا خړنگه چې خړې پخپلو کې تړوي اوښتي راشي کېږي، کولای شي چې د خاورو په ساتنه کې مرسته وکړي، ترڅو د باد او اوبو د جریان له امله خاوره نور وځایونو ته انتقال نه شي.

وعایي نباتات (Vascular plants)

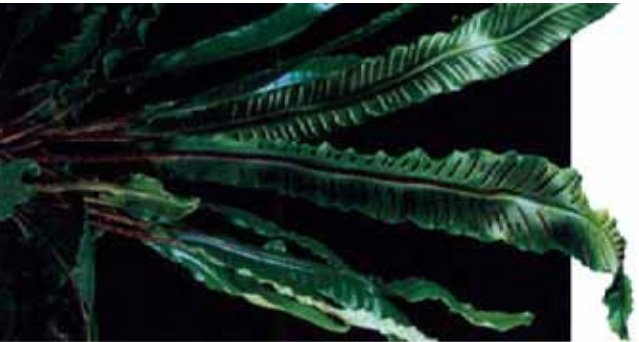
پوهیرو چې انسانان د توکو د انتقال لپاره د بدن په داخل کې ځانگړي نسجونه او رگونه لري په همدې ترتیب وعایي نباتات هم د توکو د انتقال لپاره په خپل بدن کې نسجونه لري. نوموړي نباتات په دوو ډلو ویشل شوي دي: بې تخمه وعایي نباتات او تخم لرونکي وعایي نباتات.

بې تخمه وعایي نباتات: دا ډله نباتات وعایي نسجونه لري خو دانه (تخم) نه تولیدوي. د دې نباتاتو زیاتره نوعي د ځمکې په مخ وجود نه لري او له منځه تللي دي. ځینې یې د لویو ورتو په بڼه (30 m) په اوبډوالي) د ځمکې په مخ لوی ځنگلونه جوړکړي و، خو نن یې ډیري نوعي له منځه تللي دي. ډیرلږ شمیر یې د ځمکې په مخ وجود لري د ډیروسکروزیاڼه برخه د دې نباتاتو له پاتې شونو څخه ده. بې تخمه وعایي نباتات د رینسوز ډنډرو او پانو لرونکي دي او عموماً په نسجنو ځایونو، د ویالو په غاړو، چینو، څړیو او نمانک ځمکې کې شنه کېږي. سرخسونه Ferns، اس لکې Horse tail او کلب موسیس Club mosses په دې ډله نباتاتو کې شامل دي.

سرخسونه: سرخسونه یې تخمه وعایي نباتات دي، چې په نسجنو ځایونو کې شنه کېږي. سرخسونه ځانگړي پاتې او اوبډ ډنډر (دسبرگ) لري، چې معمولاً له لاندیني ډنډري یا ریروم Rhizome څخه منشاء اخلي. د ځمکې لاندې ډنډري په مخ فلس ډوله قهوه یي رنگه پاتې او د تیروکلونو د پانو د پاتې شونو اثر لیدل کېږي. د ډنډر په وروستی برخه کې تبعه وجود لري، چې په مختلفو فصلونو کې تر ځمکې لاندې نوي پاتې منځ ته راوړي اویخولای پاتې له منځه ځي.

د سرخسونو ډوليزېست: سرخسونه زوحي او غير زوحي ډوليزېست لري. په زوحي ډوليزېست کې د مذکر او مؤنث گامېټونو له القاح څخه د زايگوت zygotه حجره منځ ته راځي.

۳-۴ الخور د سرخسونو ډوليزې

په غير زوحي ډوليزېست کې د سرخسونو د پلانو په منځ تېښتي جوړېږي. کله چې دغه تېښتي د ځمکې په منځ ولوړي د هغوي له ودې څخه نور سرخسونه منځ ته راځي. همدا رنگه که د سرخسونو ريزوم ټوټې شي هره ټوټه يې کولای شي يو نوي سرخس منځ ته راوړي.

۳-۵ الخور د سرخس ډوليزېست

سرخسونه له خړو سره څه توپير لري؟ سرخسونه د کومو ځانگړتياوو له مخې په وړعالي نباتاتو پورې اړه لري؟

زوري (تخم) لرونکي نباتات

زياتره نباتات جي بي پيژني، دانه توليدوي. دانه يا تخم د دوی د وږينست وسيله ده. تخم لرونکي نباتات حقيقي ريښي، وږنډر او پاڻي لري. دا نباتات د داني يا تخم د توليد له کبله د تخم لرونکو نباتاتو په نامه ياديري. دانه په حقيقت کي پخه شوي تخمه (Ovule) ده. د تخم لرونکو نباتاتو جنين (Embryo) داني د پوښ په دننه کي ساتلي او د استراحت په حال کي وي او د داني له داخلي توکو څخه د خواړه په حيث استفاده کوي. تخم يا دانه کولاي شي د موسمي سختو شرايطو په مقابل کي مقاومت وکړي او له کرلو څخه مخکي تر دويرو کلونو پورې ژوندي پاتي وي. تخم لرونکي نباتات په دوو لويو ډلو ويشل شوي دي.

- ۱- د ښکاره تخم نباتات يا جموسپرم Gymno sperms
- ۲- د پټ تخم نباتات يا انجوسپرم Angio sperms

فعاليت:

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي:
الف: د خپل چاپيريال تخم لرونکي نباتات دي لست کړي.
ب: د خپل چاپيريال بي تخمه نباتات دي لست کړي.
دواړه ډلې دې د اخیستل شویو لستونو په باره کي پخپلو کي بحث وکړي.

د ښکاره زوري (ظاهر البذر) نباتات يا جموسپرم: جموسپرم له دوو يوناني کلمو څخه ترکيب شوی دی، جنم (Gymno) د ښکاره اوسپرم د داني يا زوري په معنا دي. هغه نباتات جي په دې ډله کي شامل دي، ښکاره او لوڅي داني لري. داني يې د ميوې په واسطه نه وي پوښل شوي، بلکي داني يې د غوږي يا (مخروط) د فلسونو د پاسه واقع وي. له دې کبله د ښکاره تخم (زور) نباتاتو په نامه ياديري. جموسپرم سنتوته ورته پاڻي لري او تل شني وي. د شتنو پاتې کيدو لامل يې په دې کي دی، چې خپلې پاڻي يوځل ټولي له لاسه نه ورکوي، بلکي پاڻي يې د څو کلونو په موده کي ورو ورو غورځيري. د دې نباتاتو وږنه لويه او مسمه ډله مخروطيان دي.

مخروطيان (Conifers): مخروطيان تقريباً د ځمکې په ټولو برخو کې شته، خو په يخو او معتدلو سيمو کې ډير پيدا کېږي. په مخروطيانو کې مډاکر او موئنټ جنسي غړي د غوزي په ډول د يوي ونې د پاسه منځ ته راځي. ټول مخروطيان سنتو يافلس ته د ورته پاڼو لرونکي دي او په ډبل کوټیکل پوښل شوي وي. د کاج، جلعوزي، نبتړ، سروې او صنوبر نوعي د مخروطيانو بېلگې دي، چې زمونږ د هېواد په ختيځو او جنوبي سيمو کې زيات دي. له هغوی څخه د کورونو په جوړولو او نورو لرگينه صنايعو او د سونگ د توکو په توگه استفاده کېږي. د دې لپاره چې د مخروطيانو له ځانگړتياو سره پوره آشنه شي پيدا کړئ، کاج د هغوی د نماينده په ډول تر څيړني لاندې نيسو.

کاج: د کاج ونه استوانه يي ډنډري او سنتو ته ورته پاڼي لري. څرنگه چې د کاج پاڼي د پوښ په واسطه پوښ شوي دي نو له دې کبله په آساني سره خپلې اوبه له لاسه نه ورکوي او د وچوالي په مقابل کې مقاومت لري.

۲-۱ انځور: کاج

(۳-۷) انگور په کاج کې مؤنث مخروط

د کاج جنسي ډولښت: په کاج کې جنسي غړي منکر او مؤنث مخروطونه دي، چې دواړه په يوه ونه کې د مختلفو ډنډورو په منځ منځ ته راځي. منکر مخروط کوچنی وي او ټیږر رنگ لري چې د ځواني ډنډرې په څوکه کې موجود وي. هر منکر مخروط زرگونډه دانې گړدې تولیدوي. د گړدې هره دانه کوچنۍ او میکروسکوپي وي چې په هغې کې منکر گامېت منځ ته راځي. مؤنث مخروطونه په ځانگړي يا گروپي ډول د ځینو ځوانو ډنډورو په څوکه کې ځای لري. (۳-۷ شکل) په مؤنث مخروط کې د تخمي (ovule) په نوم کوچنۍ برخه منځ ته راځي. د هرې تخمي په دننه کې د تخمي حجرې (Egg cell) په نوم مؤنث گامېت تولیدیږي. له منکر مخروط څخه د گړدې دانې په پسرلي کې خپریږي. د گړدې ځینې دانې د مؤنث مخروط په منځ غورځیږي چې د تخمي د سوړي له لارې داخلېږي. د تخمي په دننه کې منکر گامېت او مؤنث گامېت سره یوځای کیږي. له الفاح څخه وروسته زایگوت جوړیږي. د زایگوت له ودې څخه جنین منځ ته راځي او د جنین او تخمي له ودې څخه دانه (تخم) منځ ته راځي. کله چې دانه په خاورو کې وغورځیږي د هغې په داخل کې جنین وده کوي او نوی نبات منځ ته راوړي.

فعالیت:

د اړینا وړ توکي: د جلعوزي، صبر يا ناجو ځوان ډنډر.
کولاره: که له وښي مو پوره وي د مخروطیانو د یوې نوعې یو ځوان ډنډر له ځان سره تولاگي ته راوړي. د ساقي پاڼې او غوزي فلسونه، شکل او جوړښت یې په غورسره وگورئ او ځانگړتیاوې یې په تولاگي کې بیان کړئ.

پټ زړي نباتات(مخفي البذر) يا (Angio sperm)

انجیو سپرم له دوو بیوناني کلمو څخه ترکیب شوی دی. انجیو د پټ او سپرم د تخم یا داني په معنا دي. هغه نباتات چې تاسو یې هره ورځ په خپل چاپیریال کې گوري، زیاتره یې د پټ زریو نباتاتو په ډلې پورې اړه لري. پټ زری نباتات د دانو لرونکو نباتاتو په ډلې کې دي،

چي د هغوی دانه د ميوې په واسطه پوښ او احاطه شسوي وي. له دې کبله د پټ زړي په نامه يادېږي. څرنگه، چي دا نباتات گل توليدوي د گل لرونکو نباتاتو په نامه هم يادېږي. لاندې ځانگړتياوې دا نباتات له نورو نباتي گروپونو څخه جلا کوي.

- دانه يې د ميوې په دننه کې وي. ميوه د دانو په خپرېدا کې مرسته کوي.
- په دې نباتاتو کې د غړو ځانگړتياوې، شکل، د عمر اوزودوالي، اندازه او د اوسيدولو چاپيريال مختلف دي.

د پټ زړو نباتاتو ډلبندي: پټ زړي نباتات په دوه عمده ډلو ويشل شوي دي.

۱- يو پله يې (يوشمېمه) نباتات Monocotyledon

۲- دوه پله يې (دوه شمېمه) نباتات Dicotyledon

يو شمېمه نباتات: دا نباتات لاندې ځانگړتياوې لري.

- تخم يا زړی يې يو پله (يوشمېمه) وي.
- خپرې رېښې لري.
- يې دندانو نړۍ پانې لري. زياتره يې د پانې لکۍ (دمبرگ) نه لري. پر ځاي يې د پانې لکۍ د پانې وروستۍ برخې د ډنډرې بنا او خوا د غلاف يا پوښ په بڼه احاطه کړې ده.

- د پانې رگونه يې موازي دي.
- انتقالې انساج د دې نباتاتو په ډنډرو کې خپاره وي.
- د تيغ وهلو په وخت کې يوه پاڼه (تېغه) توليدوي.
- د گل د ټوټو شمېر (د تڼکبراله، تانېث اله، کاسبرگ، گل پانې) يې زياتره درې شمېره يا د دريو مضرب لکه (۳-۶-۹) اونیور وي. د يو شمېمه نباتاتو بېلگې، چي د تغذيې له کبله ډير مهم دي، عبارت له غنمو، وريجو، جوارو، اوربشو، گندني، پيازو اونورو څخه دي. ځينې يو شمېمه نباتات لکه زنبق، لاله، سنبل او نور زینتي نباتات دي، بانس، نې او گني هم ديو شمېمه نباتاتو له جملي څخه دي.

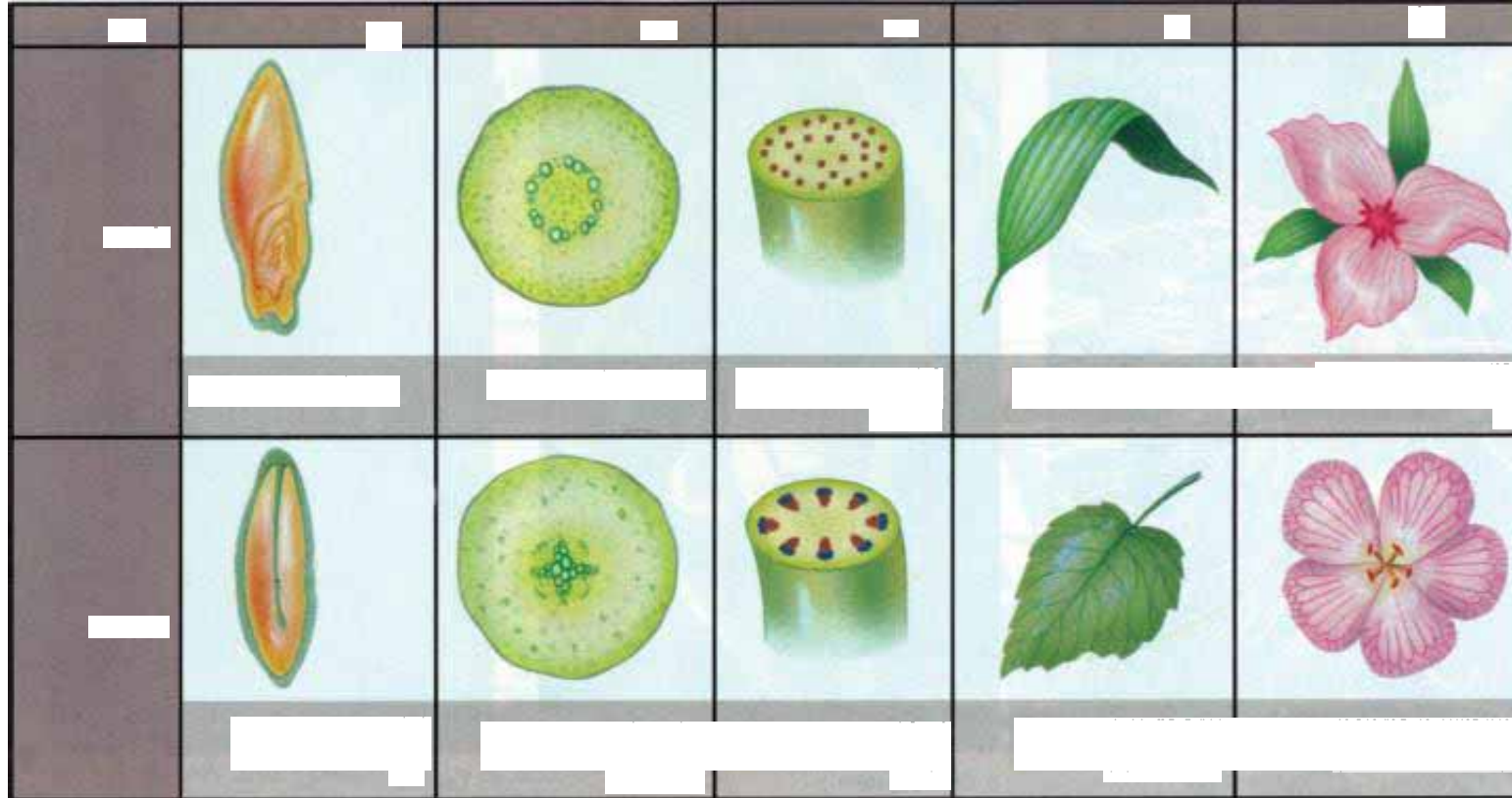
فعالیت:

یو پشپور یو مشیمه نبات لکه (فهم، جوار، وریجی) یا بل کوم یو مشیمه نبات جی ستاسو په چاپیریال کې پیدا کېږی، ټولګی ته راوړی. ټولې ځانګړتیاوې یې لکه (رینسه، ونډره، پاڼه، د پانی رگونه د گل برخې) وګوري په خپلو کتابچو کې یې رسم کړی او خپلو ټولګی والو سره پورې بحث وکړی.

دوه پله یي (دوه مشیمه) نباتات: دوه مشیمه نباتات لاندې ګډې ځانګړتیاوې لري.

- دوه پله یي تخم (زری) لري.
- زیاتره یې مستقیمې رینې لري.
- پانی یې مختلف ډولونه لري.
- د پانی رگونه یې خپاره (منشعب) وي.
- انتقالي نسجونه یې په ونډو کې په ډایروي بڼه ځای لري.
- د تیغ وهلو په وخت کې دوه پانی تولیدوي.
- د گل د برخو (نډکیراله، تانیث اله، کاسبرګ، گل پانی) شمېر یې دوه یا پنځه یا د دې شمېرو مضرب وي، لکه (۲،۴،۶،۸) یا (۵،۱۰،۱۵) او نور. دوه مشیمه نسبت یو مشیمه ته زیاتې نوعې لري. په دوه مشیمه یي نباتاتو کې د مختلفو نباتاتو نوعې شاملې دي. لکه وابسه، بوټي، وني او نور بیلګې یې عبارت دي له منځني، بادام، لوبیا، نخود، مشنگ، توت او نور.

۶۴

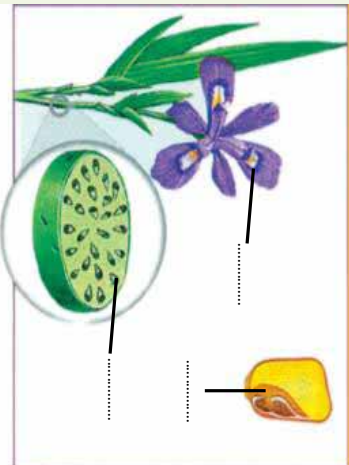

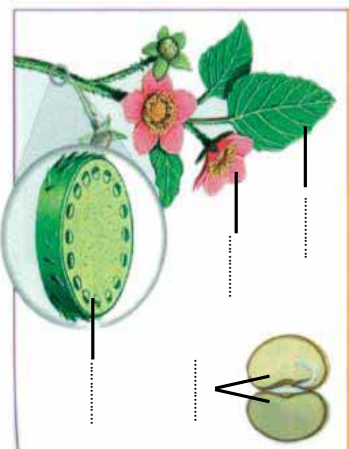
فعايت:

په لاندې شکل کې د «الف» نبات او د «ب» نبات د پټ زوړ نباتاتو پورې اړه لري. کوم يو نبات يې يو مسميمه دی او کوم يو يې دوه مسميمه ؟ ښکلوته، يې په خپلو کتابچو کې رسم کړئ او په خالي ځايو کې يې نومونه وليکئ.

(ب) ...

(الف) ...

(۳-۹) الفږور د پټ تخم نباتات

فعايت:

د ټولگي د زده کوونکو په شلمبر د کاغذونو وړې ټوټې (اکارټونه) دي جوړې شي. د کاغذ د هرې ټوټې (قطعي) د پاسه دې د يو مسميمه يا دوه مسميمه نبات نوم لکه، غنم، لوبيا، نخود، مښگ، جوار، وريجي، توت، زرد الو او نور وليکل شي او د ميز د پاسه دې کينودل شي. بيا دې هر زده کوونکي د کاغذ يوه قطعه واخلي او پخپل ځای دې کينښتی. وروسته دې ښاگردانو ته وويل شي، څوک چې فکر کوي د کاغذ په قطعه باندې يې د يو مسميمه نبات نوم ليکل شوی دی، د ټولگي يو اړخ ته او څوک چې فکر کوي د هغه په کاغذ د دوه مسميمه نبات نوم ليکل شوی دی، د ټولگي بل اړخ ته ودرېږي.

په پای کې دې هر زده کوونکي د ټولگي په مخ کې د خپل اړوند نبات د ځانگړتياوو په باره کې توضيحات ورکړي.

فعايت:

د يو مسميمه او دوه مسميمه نبات رسمول.

د اړتياوو توکي: پنسل، خط کش، کتابچې، رنگ، پنسل.

ګونلاره: هر زده کوونکي دې په خپله خوښه يو بشپړ نبات (له رښې څخه تر گل پورې) رسم کړي. بيا دې د هغې هره برخه رنگه کړي او نومونه دې ورته وليکئ. د کار په پای کې دې هر يو د خپل رسم په اړوند توضيحات ورکړي.

د زړي لرونکو نباتاتو اهمیت

تخم لرونکي نباتات د ځمکې په مخ ډیر زیات دي او د خواړو د اغېزمنو تولیدو ونکو په ډله کې راځي، انسانانو د پیوند بېلابېلو لارو په کارولو د زراعتي افتونو او حشره وژونکو درملو استعمالول، د اوبو کولو ښو اصولو، د اصلاح شوو نباتاتو د رواجولو، د ځنگلونو حمايي، د کیمیاوي سسرو د استعمالولو او داسې نورو لارو چارو د نباتي محصولاتو کچه لوړه کړې ده، چې په ورځني ژوند کې په مختلفو ډولونو ورڅخه گټه اخلي. د بېلگې په توگه له لرگيو څخه د سون د توکو په توگه د کور او دفتر د سامان الاتو د جوړولو، د کاغذ جوړولو، د مصنوعي وریښمو او نسوجاتو په جوړولو کې استفاده کوي. همدا رنگه نباتات د خواړو په برابرولو کې عمده رول لري. مثلاً نشایسته د انرژي ډیره ښه تولیدونکي خواړه دي او غنم، اوریبشي، جوار وریبجي زموږ لپاره د نشایستي له ډیرو ښو تاښین کوونکو سرچینو څخه دي. یو شمیر نباتات د شحم مهې زېرمې دي، لکه شرشم، کونځلي، پدانه او نور. همدا رنگه حیوانات لکه لوبیا، نخود، مشنگ، نسک او باقلي د پروتین مهې سرچینې دي. سربیره پردې نباتات ډول ډول ویتامینونه، منرالونه او ماگني لري. نباتات نه یوازې زموږ د غذا مستقیمه زېرمه جوړوي، بلکې په غیر مستقیم ډول د هغو ټولو خوړو زېرمه نباتات دي، چې له حیواناتو څخه یې لاس ته راوړو له نباتاتو څخه راز راز صنعتي او د سیکلار شیان او مختلف درمل هم په لاس راوړل کېږي. مثلاً پخواني د ملاریا درملني لپاره د ولې (بید) له پوټکي څخه استفاده کوله. د ولې پوټکي د کونین په نوم ماده لري، چې د ملاریا میکروب له منځه وړي. څرنگه چې نباتات د انسانیانو په ورځني ژوند کې ډیر ارزښت او اهمیت لري باید په اصلاح، رواجولو او ساتنه کې یې پوره او جدي پاملرنه وکړو.

د دريم څپرکي لنډيز

- ▶ نباتات د انتقالې انساجو د وړولو په بنسټ په دوو لويو ډلو وېشل شوي دي.
- ▶ غبرووعالي نباتات: هغه نباتات دي چې انتقالې نسجونه نه لري، لکه خزري.
- ▶ وعالي نباتات هغه نباتات دي چې انتقالې نسجونه ولري.
- ▶ وعالي نباتات د تخم له مخې په دوه ډوله دي، يې تخمه نباتات او تخم لرونکي نباتات .
- ▶ سرخسونه د وعالي نباتاتو يو بېلگه ده.
- ▶ زړي (تخم) لرونکي نباتات په دوو ډلو يعني پټ زړي لرونکي او بېسکاره زړي لرونکي نباتاتو باندي وېشل شوي دي.
- ▶ کاج د بېسکاره تخمونو د بې گلې نباتاتو بېلگه دي.
- ▶ پټ زړي گل لرونکي نباتات په دوو ډلو يوسمشميمه اودوه مشميمه نباتاتو ويشل شوي دي.
- ▶ غنم او وريجي د يو مشميمه نباتاتو بېلگي دي.
- ▶ لوبيا اونخود د دوه مشميمه نباتاتو بېلگي دي.

د دريم څپرکي پوښتني

- هغه دري عمدۀ ځانگړتياوي چي نباتات له حيواناتو څخه جلا کوي، واضح کړئ.
- د خزو وډیرښت په لنډه ډول تشریح کړئ.
- د پټ تخم لرونکو نباتاتو څلور مهمي ځانگړتياوي واضح کړي.
- تخم لرونکي نباتات د انسانيانو په ورځيني ژوند کي څه اهميت لري؟ په لنډه ډول يې واضح کړئ.

لاندي جملې په خپلو کتابچو کي وليکئ د سمي جملې په مقابل کي د (ص) توري او د ناسمي جملې په مقابل کي د(غ) توري وليکئ.

- ۱- خزې هغه نباتات دي چي حقيقي ريښه، ساقه او پاڼه نه لري ( )
- ۲- سرخسونه غير وعالي نباتات دي. ( )
- ۳- مخروطيان په وعالي نباتاتو پوري اړه لري. ( )
- ۴- په وعالي نباتاتوکي جوړښتونه چي د ريښي د نده اجراکوي، د ريزوئيډ په نوم ياديږي. ( )

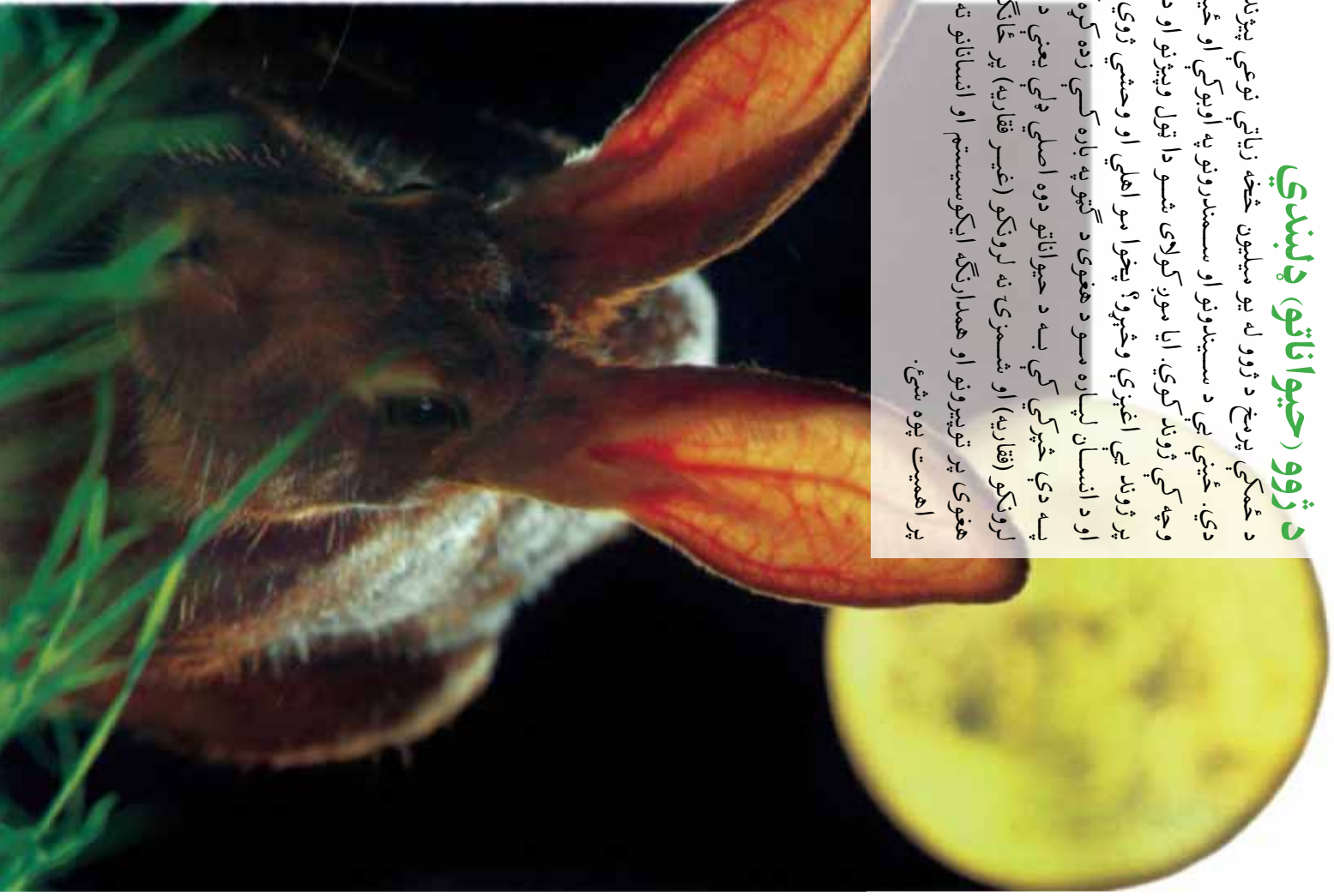
له سم ځواب څخه دايره تاره کړئ.

- ۵- يوشمېمه نباتات د ..... گروپ پوري اړه لري.
الف: گل لرونکي پټ تخم   ب: ښکاره تخم   ج: بې گلۀ نباتات   د: هيڅ يو
- ۶- وعالي نباتات هغه نباتات دي چي ..... ولري.
الف: زاپليم   ب: فلويم   ج: الف او ب دواړه   د: هيڅ يو
- ۷- سرخسونه د لاندي ډلو څخه په يوې ډلې پوري اړه لري.
الف: بې گلۀ وعالي نباتات   ب: غيروعالي نباتات
ج: گل لرونکي نباتات   د: هيڅ يو

خلورم خپرکی

د ژوو (حيواناتو) ډلبندي

د ځمکې پر مخ د ژوو له يو سيلون څخه زياتې نوعې پېژندل شوي دي. ځينې يې د سيندرونو او سمندرونو په اوبوکې او ځينې يې په وچه کې ژوند کوي. ايا موږ کولای شو دا ټول وييژنو او د انسانانو پر ژوند يې اغېزې وڅېړو؟ پخوا مو اهلي او وحشي ژوي پېژندلي او د انسان لپاره مو د هغوی د گټو په باره کې زده کړه کړې ده. په دې څپرکې کې به د حيواناتو دوه اصلي ډلې يعني د شمزۍ لرونکو (قناريه) او شمزۍ نه لرونکو (غیر قناريه) پر ځانگړتياوو، د هغوی پر توپيرونو او همدارنگه ايکوسېستم او انسانانو ته د هغوی پر اهميت پوه شئ.

د ژوو خانگړتياوې

حيوانات معلق او کثير الحزروي ژوندي موجودات دي. حجري بې کلوروپلاست او د حجري ديوال نه لري. بدن يې له حجرو او نسجونو څخه جوړ شوی دی. ځيني نور يې مختلف مغلق نسجونه او غري لري. زياتره ژوي کولای شي په خپل چاپيريال کې په آزاد ډول حرکت وکړي او د هغوی لکه لاملونو (مېنېاتو) په وړاندې غبرگون وښيي. په عمومي ډول حيوانات په نهه فايلمونو ويشل شوي دي:

- ۱- د سفنجونو فايلم ۲- د کڅوړ بدنو يا د سولېټرېټا فايلم ۳- د پلنو چينجيانو فايلم ۴- د گردو چينجيانو فايلم ۵- د بند لرونکو چينجيانو فايلم ۶- د پاسته بدنو (نرم تنانو) فايلم ۷- د مفصليه فايلم ۸- د اغزي پوټکو (ايکانودرماټا) فايلم ۹- د کورداتا فايلم
- د پورټنټيسو فايلمونو له ډلې څخه لومړني اته فايلمونه يې شمېرې نه لرونکي (غیر فقاريه) حيوانات دي او نهم فايلم، کورداتا دی چې شمېرې لرونکي ژوي په کې شامل دي او په را تلونکو درسونوکي به ولوستل شي.

د سفنجونو (سوري لرونکو) فايلم

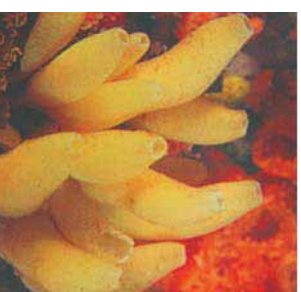
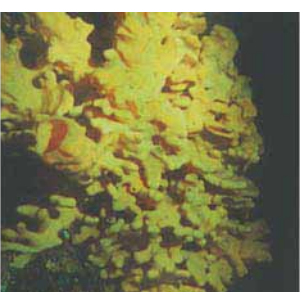
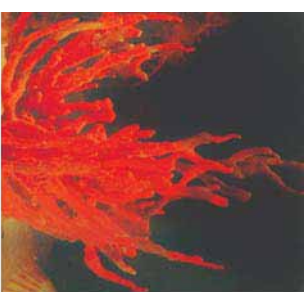
ډير ساده (ابتدایي) ژوي دي، چې بدن يې تقريباً له زياتو ورته حجرو څخه جوړ شوي دي. مشخص نسجونه او غري نه لري. دا ژوي په اوبو کې په ساکن ډول ژوند کوي. د پور (pore) په نامه د زياتو سوريو له لارو يې غذا او اکسيجن له اوبو سره يو ځایي حجرونه داخلېږي. له هضم او جذب څخه وروسته اوبه او فاضله توکي د اسکولم په نامه د وتلو د لوري سوري له لارې بهر ته خارجېږي. دا ژوي د جنين په حالت کې د بېټو(ډاڼه) په واسطه حرکت کوي، خو د بلوغ په وخت کې د پرخو (صخره) پر مخ او د سمندر په بيخ کې پراته وي. زيات سفنجونه په ډوله بيزه توگه په خپلوکې بو بر بل پورې نښتي ژوند کوي. ځيوالي يې له څو ملي مترو څخه تر څو مترو پورې رسېږي.

زرگونه نوعي سفنجونه چې په خوږو اوبو او سمندرونو کې ژوند کوي، پېژندل شوي دي. سفنجونه په مختلفو رنگونو لېدل کېږي، خو کله چې يې له اوبو څخه بهر را اوباسي خپل رنگ له لاسه ورکوي. د سفنجونو اصلي خواړه په اوبو کې تجزيه شوي عضوي توکي، بکتريا او د پروټسټا ځيني نوعي جوړوي. د ځينو حيواناتو لکه د چنگاښ، چينجيانو او کبانو نوعي د سفنجونو د لويو ټوټو په منځ کې ژوند کوي.

کڅور بدني يا د سولنټريټا فایلم Coelenterate:

ددې دولې ټول حیوانات په اوبو کې ژوند کوي. بدن یې کڅورې ته ورته دی او په هضمي خالیگاه کې د توکو د داخلیدو او خارجیدو لپاره یو سوړی لري. ځینې یې لکه هایدرا متروکې ته ورته برخه کې چیچونکې حجرې لري، چې د خپل بنسکار په بدن کې ښه باسي، زهري ماده ور څڅوي او بې حسه کوي یې او د خولې د سوړي ترڅنګ بنسکرونو په واسطه یې هضمي خالیگاه ته ښیسي. هایدرا، مرجانو، سمندري شقایق، جلی فیش (jelly fish) ددې حیواناتو له دولې څخه دي. مرجاني غونډۍ چې د تود سمندر په غارو کې لیدل کېږي، د مرجانو د اهکي سکلبیټونو له یو ځای کېدو څخه منځ ته راغلي دي. ددې غونډیو ترڅنګ، الجي، چنګاښ، صدفونه او کبان ژوند کوي، چې خاص ایکوسیستم یې رامنځته کړی دی. انسانان هم ددې حیواناتو له ځینو نوعو څخه د غذایي زېږې په توګه استفاده کوي. ځینې مرجانو ځینې دي او په ګانو (زیوارت) کې ور څخه کار اخیستل کېږي. د مرجانو ځینې ډېرې د ودانیو د توکو په توګه په کارېږي. د زیاترو سولنټريټا زهر د انسانانو لپاره بې زیانې دي، خو د جیلي فیش د نوعو زهر دردوونکي او ځینې وخت خطرناک وي.

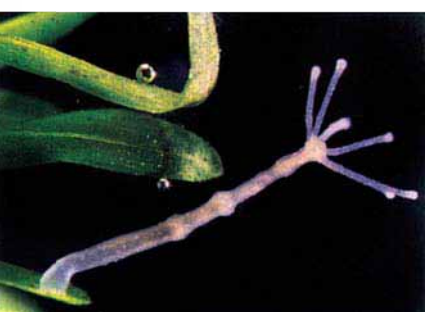
(۳-۱) انځور د سفنجونو نوعې

سمندری شقایق

جلی قیش

هایدرا

مرجان

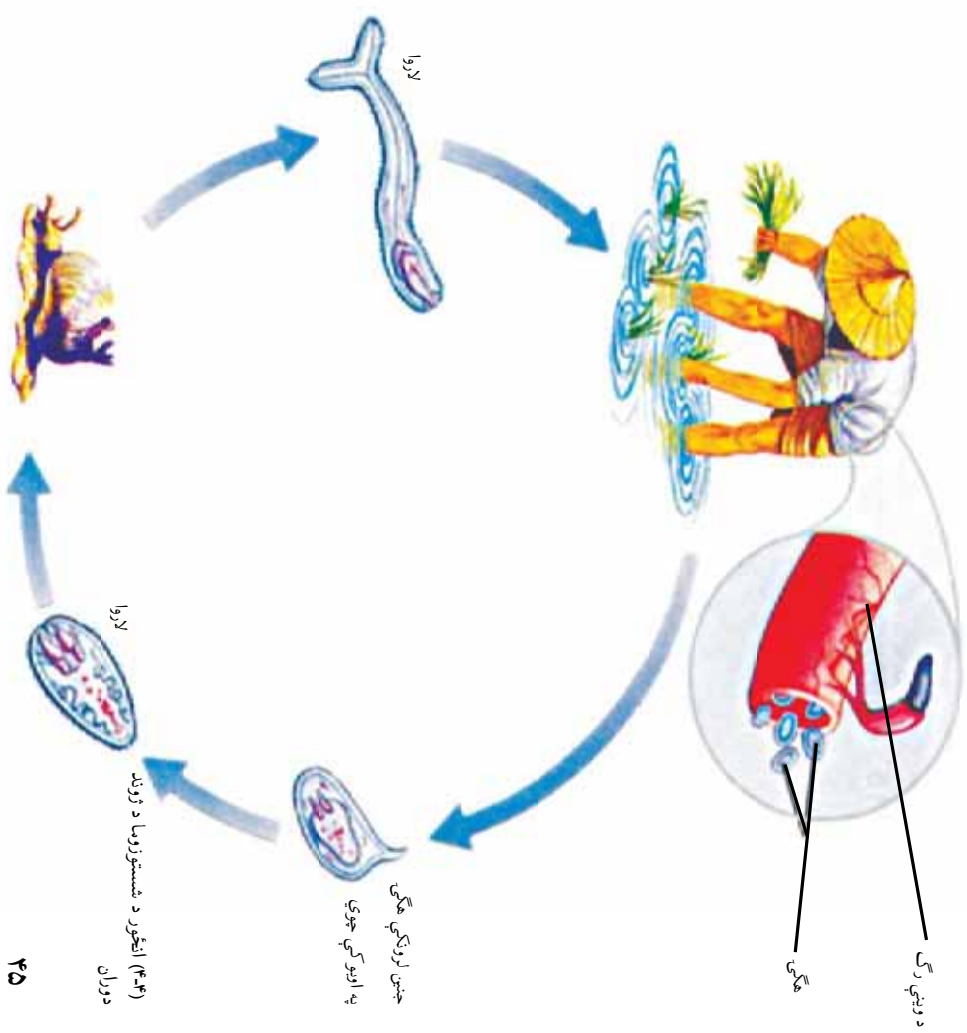
(۴-۱) انجورد کجور بدنو نوعی

د پلنو چینجیانو فایلم (Platyhelminthes): کیدای شی د دی حیواناتو پلن بدن پوست او پانی ته ورته یا اوږود او فیتې ته ورته او زیاتې ټوټې ولري. زیاتره یې پر ازیت دی؛ یعنې خپل خواره د نورو حیواناتو له بدن څخه لاسته راوړي، له همدې کبله د ناروغیو تولیدوونکي دي. ځینې یې لکه پلاناریا (Planaria) بنکار کوونکي دي چې له کوچنیو حشراتو څخه خپل خواره چمتو کوي.

د پلنو چينچيانو ځينې نوعې پرازيت دي. په انسانانو او ونسو خوړونكو حيواناتو لکه، پسونو کې د ناروغیو د رامنځته کېدو لامل کېږي. بيلگې يې د کدو دانې چينچي شيسټوزوما او د پسه د ځيگر چينچي دي.

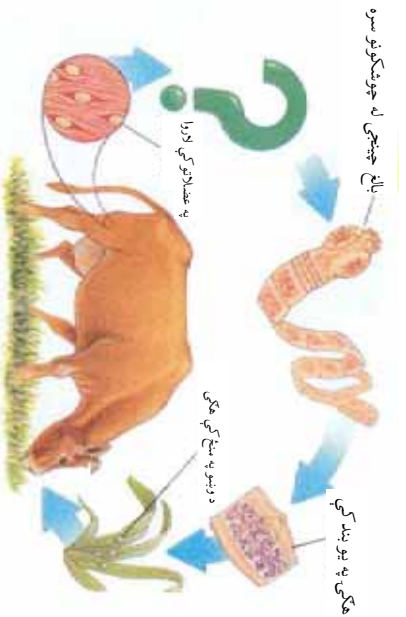
شيسټوزوما (Schistosoma): دا چينچي په تودو سيمو کې ځينې ناروغی رامنځته کوي. د دې چينچي لاروا د انسان د بدن پوستکي سوري کوي او د وينې له لارې ځان د کولمو د پيالو ته رسوي. هلته د وينې د حرکت لاره بندوي او د کولمو د ديوال د وينې د بهېدلو لامل کېږي. ځيگر ته هم زيان رسوي. دا چينچيان د انسان په وينه کې هگي اچوي. هگي له تشو يا وکو بولو سره د انسان له بدن څخه وځي. اوبو ته په داخلېدو سره له هگيو څخه لاروا راوځي. لاروا خپل ځان د حلزون بدن ته رسوي او هلته د ژوند يوه دوره بشپړوي. د

دویم ځل لپاره د اوبوله لارې د انسان بدن ته ننوځي.

د پسه د ځيگر چينيجي (*Fasciola hepatica*): د دې چينيجانو هگي له غايطه موادو سره يو ځايي د ناروغ له بدن څخه وځي. هگي په لاروا بدلبيري او ځان منځني کوربه (حلزون) ته رسوي. د يو لم پړاوونو له وهلو وروسته لاروا له حلزون څخه خارجيږي. حيوان هغه د اوبو او وينو د خوړلو له لارې اخلي او د ځيگر په ناروغۍ اخته کيږي.

د کدوداني چينيجي (*Taenia saginata*): دا چينيجي پلن او فيتې ته ورته بدن لري. بدن يې له کړيو (توتو) څخه جوړ دي. خپله د بلوغ دوره د انسان په هضمي کانال کې او د نوي زېږېدنې پړاو د غوايي په غړو کې تېروي. بالغ چينيجي تر لسو سترو پوري اړېدوالي لري. د دې چينيجي سر څلور چوشکونه او چنگک لري، چې د هغو په مرسته ځان د کوربه د کولمو په ديوال پورې نښلوي. د بندونو په هره توتو کې يې زيات شمير هگي توليدېږي. د بدن وروستۍ توتو يې ورو ورو له نورو توتو څخه جلا او د شخص له غايطه موادو سره يو ځاي خارج او له ککړو وينو سره يو ځاي د غوښې بدن ته داخلېږي. هگي د غوښې په گېده کې چوي. لاروا (نوي زيږول شوي) د کولمو له ديوال څخه د وينې جريان ته داخلېږي او د غوښې په عضلاتو کې د سيست په ډول ځاي نيسي، يعنې ساتونکي کلک پوښ له ځانه چاپېروي. که چېرې انسان د دې غوښې نيمه پخه شوي غوښه وخورې په گېده کې يې له سيست څخه ځوان پرازيتونه راوځي او خپل ځان د چوشکونو په واسطه د کولمو په ديوال پورې نښلوي.

(ه-۳) انگور د کدو دانې د چينيجي د ژوند دوران

بنايي د کدوداني په چينجي اخته ناروغ د گډې خوز، سرخړخي او کاڼگي ولري او عمباني ولسي، ځيني وختونه چينجيان په خپلو کي تاواراوازي او په کولمو کي د خورو لاره بندوي او زياته ناراحتي منځ ته راوړي. د کدوداني د چينجي بله نوعه د خوگانو چينجي ټيټا سولم (Taeniasolium) ده. د خوگانو د کدوداني د چينجي د غوړي د کدوداني د چينجي د ژوند دوران ته ورته دی. د سسي د کدوداني چينجي ترټولو خطرناک پرايټ دی. پر ککړسسي د لاس وهلو او د هغي د خولي د اوبو او همدارنگه د لاس او منځ د خټلو له لاري انسان ته انتقاليري. دا چينجي د اخته شخص په ځيگر، سږو او ان زړه او مغزو کي سيست توليدوي چي د هيداتيډ سيست (Hydatid cyst) په نامه ياديږي. نوموړي سيست له زرگونو نوي زيږيدلو بچيانو (الاروا) او مايع څخه دک وي، چي يوازي د جراحي د عمل په واسطه له بدن څخه وځي.

د گردو چينجيانو فايلم (Nematoda): د دي چينجيانو بدن نري، استوانه يي او بي بنده دي، چي د يو ډول پروټيني نسبتا کلاک پوښ په واسطه پوښل شوي وي. ځيني بي د انسانانو، نورو حيواناتو او نباتاتو پرايټونه دي. په نباتاتو کي د هغوی شيره خوري چي د کرنيزو محمولاتو د منځه وړلو لامل کيږي. ځيني بي له بکتريا او فنجي څخه تغذيه کوي او ان امکان لري کوچني کرپز (حلقوي) او گرد چينجيان وخوري.

د اسکاريس چينجي (Ascaris): د اسکاريس د بدن دواړه سررونه نري او رنگ يي ژير سپين ته ورته دی. د بنځينه بدن يي له نارينه څخه اوږد دی. بنځينه جنس يي په هره دوره کي ۲۰۰۰۰۰ هگي اجوري، چي له غايطه موادو سره يوځای د انسان له بدن څخه خارجيږي. د لمر رڼا او د لوړې تودوخې مستقيمه اغيزه هگي وژني. له دي پرته هگي کلونه کلونه ژوندی پاتي کيږي. هگي هغه وخت فعاليري چي ناپاکه اوبه يا ناپريمختل شوي سابه او د چينجيو په هگيو ککړ شيان د انسان د هاضمي سيستم ته داخل شي. په کولمو کي له هگيو څخه بچيان (الاروا) راوځي. بچيان له کولمو څخه د وينې يا لmf جريان ته داخليري. په دي توگه زړه ته او بيا سږو ته ځي. نوي بچيان د تنفسي نلولو له لاري حجري او خولي ته لار پيدا کوي. ځيني وخت بسايي د توخي په واسطه يو شمير نوي بچيان د خولي له

(۳-۱) انگوز: اسکاريس

لاري خارج شي. بچيان له حنجري څخه سرې، معدې او کولمو ته رسېږي. نوموړی چينجی د کولمو داخلي خواره خوري. دا چينجيان هضمي ناراحتي او حساسيت پيدا کوي. که چيرې شمير يې زيات وي، کولمي بندوي، د کولمو ديوال سوري کوي او ميکروبي حالت منځته راوړي. شکل (۶-۴) اسکاريس چينجی.

د کخ چينجی (Oxyuris): بالغ چينجيان د لويو کولمو په ورستۍ برخه کې ژوند کوي. بنسټيزه جنس د هگيو اچولو لپاره ځان مقعد ته رسوي او حرکت يې د مقعد د خارښت لامل کېږي. د مقعد د گرولو په واسطه لاسونه د کخ په هگيو ککړېږي. د ککړو لاسونو په واسطه خولي ته او بيا له هغه ځايه معدې او کولمو ته ځي او هلته بلوغ ته رسېږي. ښي يې يې اشتهايي، د وينې کموالی او د مقعد خارښت دی.

فعاليت:

فکر وکړئ: د پراختيا چينجيو په واسطه د ناروغيو د ستړا کېدو د مخنيوی لپاره د کومو لارو چارو وړانديز کوئ؟

فعاليت:

دا جدول په خپلو کتابچو کې جوړ کړي او تش ځايونه يې د درسي کتاب په مرسته وکړئ:

زياتونه او د اخته کېدو ښيي يې	د اوسيدو ځای	د انسان بدن ته د داخليدو لاره	د گروپ (فيلم) نوم يې	د چينجی د نوعه

د کړۍ (بندلرونکو) چينجيانو فایلم (Annelida): د دې چينجيانو بدن له نښتو کړيو څخه جوړ شوی دی. د دې حيواناتو زيات شمير په سمندرګو کې ژوند کوي. د ځمکې چينجي، ژورې او نورو د بند لرونکو چينجيانو نوعي دي. ځمکني چينجي په نمجنو خاورو کې او ژورې (جوک) په خوږو اوبو کې ژوند کوي. له ژورو څخه پرته د نورو ټولو پر بدن حرکتی وينستان موجود وي. ځمکني چينجي په نمجنو ځمکو کې نرې سموري باسي او هاته ژوند کوي، خو د شسې له خوا د خوړو د پيداکولو لپاره د ځمکې سرته راوځي. د ځمکې چينجي د بدن د غړو د ټينګولو (انقباض) او راکښلو له لارې حرکت کوي. نوموړي چينجي د خپل نمجن پوټکي په واسطه تنفس کوي. همدارنگه خوسا شوي پاني او خاورې يو ځای خوري. له خوړو وروسته د خاورو ذرې له خولې څخه وباسي او په دې ډول کرنيزه خاوره لاندې باندې کوي، چې د کرلو لپاره گټوره کېږي. ژورې د نسجونو د مايعاتو او د نورو حيواناتو له وينې څخه تغذيه کوي. درې د بدن په مخکني برخه کې ټيخ ته ورته غړي لري، چې د هغې په واسطه د حيوان پوټکي سموري کوي او ويښه يې ځپيښي. د ولاړو اوبو د څښلو په وخت کې دا خطر شته چې ژوره له اوبو سره کومې ته ننوځي، نو له دې کبله بايد پوره پام وشي. نن ورځ ژورې په صحې ډول روزل کېږي. په طبابت کې د جراحي او ټپي شموو ځايو د وينې د جريان د بڼه کيدو لپاره له ژورو څخه کار اخلي. زياتره بند لرونکي چينجيان د سپندونو له حيواناتو څخه خپل خواره چمتو کوي او په غذايي ځنځير کې برخه اخلي.

(۳-۷) انځور زوره او ځمکني چينجي

فعاليت:

د باغچې، ښوونځي، د ځمکې يا له بل کوم ځای څخه يو يا څو ځمکني چينجيان راوښئ او بدن يې پاک کړئ. بيا يې د بدن د ځانګړتياوو او د حرکت له څرنگوالي څخه يې رپوټ جوړکړئ او په ټولګې کې يې وړاياست. کونښن وکړئ چې د کار په وخت کې چينجي ته زيان و نه رسېږي او له فعاليت څخه يې وروسته بيو ته روغ رست خوشې کړئ.

د پاسته بدنو فایلم (Mollusca): حلزون (Snail)، اکتویس (Octopus)، صدف، د پاسته بدنو له نوعو څخه دی. د پاستو بدنو په وجود کې درې ځانګړې برخې (سټرګې، پښې او ګېده) لیدل کېږي. د ګیډې برخه یې، چې د بدن غړې په کې موجود دی، د نازکې پردې په وسیله پوښل شوې ده. پاسته بدنې د عضلاتي پښو په وسیله حرکت کوي. دا حیوانات د اهکي پوښ په واسطه احاطه شوي دي چې د نرم بدن سساتنه یې کوي. د دې حیواناتو تنفس د بدن د پوټکي، برانښنونو یا سرو له لارې سرته رسېږي. ځینې پاسته بدنې د خور و په ډول مصرفېږي. ځینې حلزونونه د سښو او وښو پانې خوري. له دې کبله یو کرښ افست دی. همدارنگه ځینې پاسته بدنې د ځینو پرازیتي ناروغیو، لکه د ځیګر د چینجې د انتقال لامل کېږي. که چیرې شګې یا خارجي جسم د صدف بدن ته ورننوزي د هغې په دننه کې یو ځلیدونکی اهکي پوښ جوړېږي او سرغړه تری جوړېږي. ځینې هیوادونه د دې ډول صدف روزنې له لارې سرغړي تولیدوي.

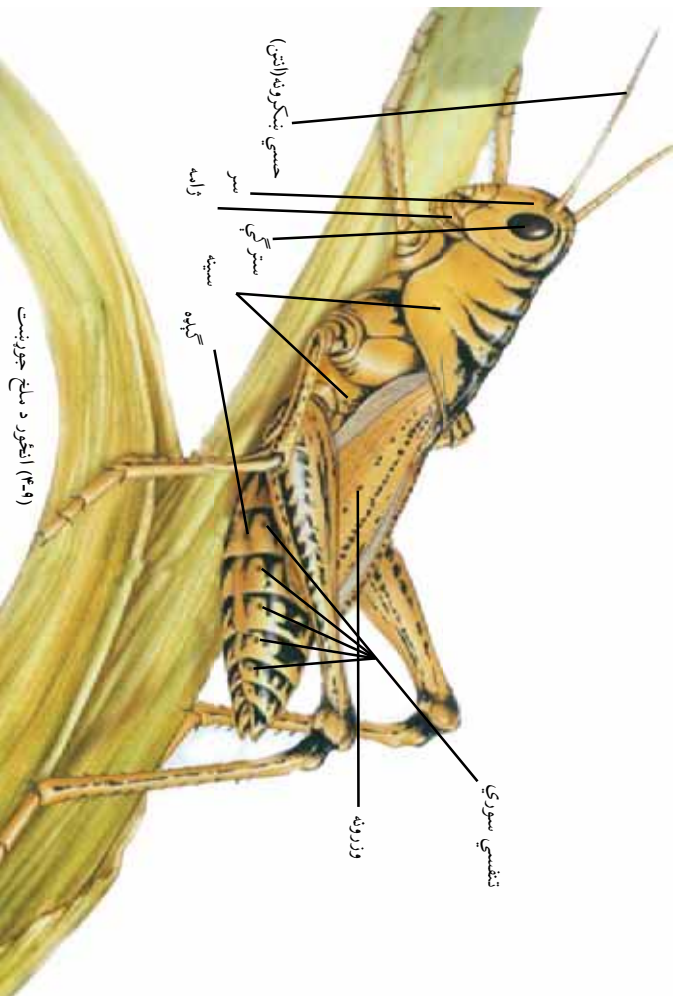
فکر وکړی:

د حلزون د نوعو په واسطه د کومې ناروغۍ عامل د انسان بدن ته د ننوتلو امکان لري؟

(۳۸) انځور د پاسته بدنو نوعې

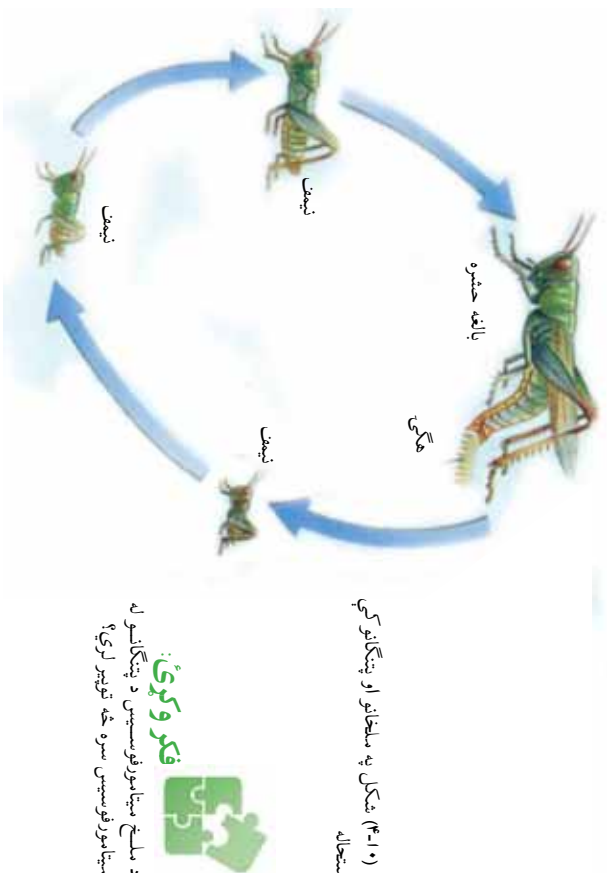
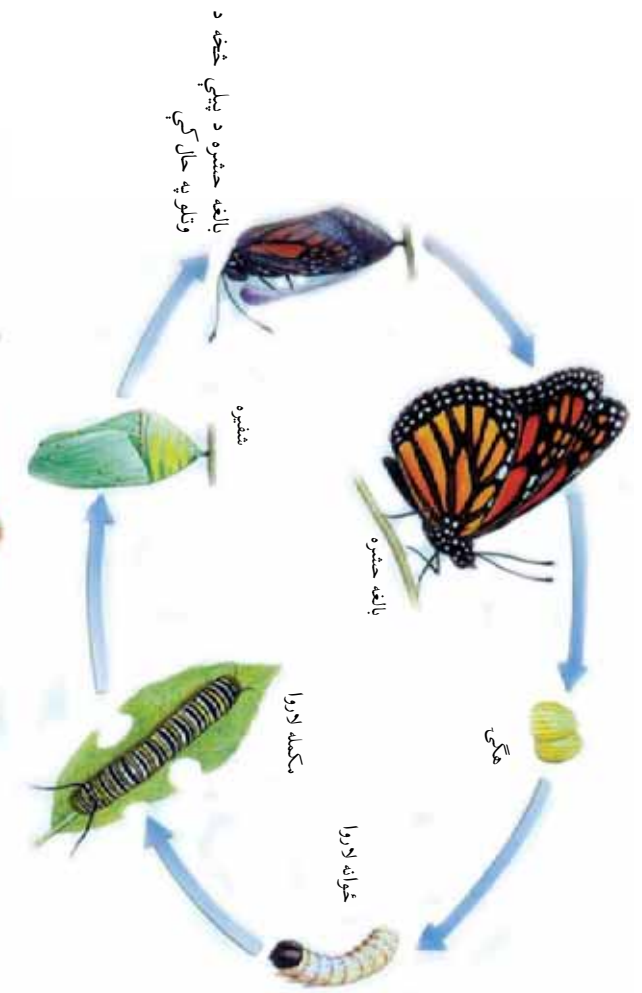
د بند لرونکو پښو (مفصلیه حیواناتو) فایلم (Arthropoda): د ځمکې د مخ ویر زیات حیوانات په دې گروپ کې شامل دي. ملخ، پتنگ، غڼه، لرم، سپړه، ورره، چنگاښ، کنه، زړپښې د مفصلیه حیواناتو په ډلې کې راځي. د مفصلیه حیواناتو په ډلې (فایلم) کې، ځني (عنکبوتیه) قشریه (زیرپوتکی) حشرات او د زړپښو ټولگي شامل دي. ملخ چې یوه حشره ده، بدن یې له درې برخو یعنې سر، سښې او ګډې څخه جوړ شوی دی. پښې یې بند بند او د ځینو په سښې پورې دوه جوړې وزرونه نښتي وي. د ملخ په سر کې حسي بنکرونه او سترګې واقع دي. په ملخ او نورو مفصلیه حیواناتو کې خارجي سکلیټ زیاتره دکتینین او chitin له مادې څخه جوړ شوی دی. د ملخ د سښې او ګډې په دواړو اړخونو کې تنفسي سوري شته. ملخ له نباتاتو څخه خواړه چمتو کوي، چې د خپلو کلکو ژامو په وسیله یې ټوټې کوي. حشرات له هګۍ څخه د بلوغ تر مرحلې پورې مختلف بڼې نیسي، چې د شکل دغې تغییر ته استخاله یا میټامورفوسیس (Metamorphosis) وايي. استخاله په دوه ډوله ده. مکمله استخاله او نا مکمله استخاله. د مکملې استخالي مرحلې عبارت دي له: هګۍ (egg)، بطیټه (larva)، شفیره، (pupa) او بانغ (image) ځینې حشرات لکه د شاتو سچۍ او میریان

(۳-۴) انځور د ملخ جوړښت

مکملہ استعماله لري، خو ملخان نا مکملہ استعماله لري. په ملخانوکي د بطيطي او شفيري مرحلي وجود نه لري. کله چي بچيان بي له هگي، خڅه راوځي، کت مست د بالغ ملخ په شان وي، خو وروکي وي او وزونه نه لري. د ملخ بچي د نيمف (Nymph) په نامه يادېږي.

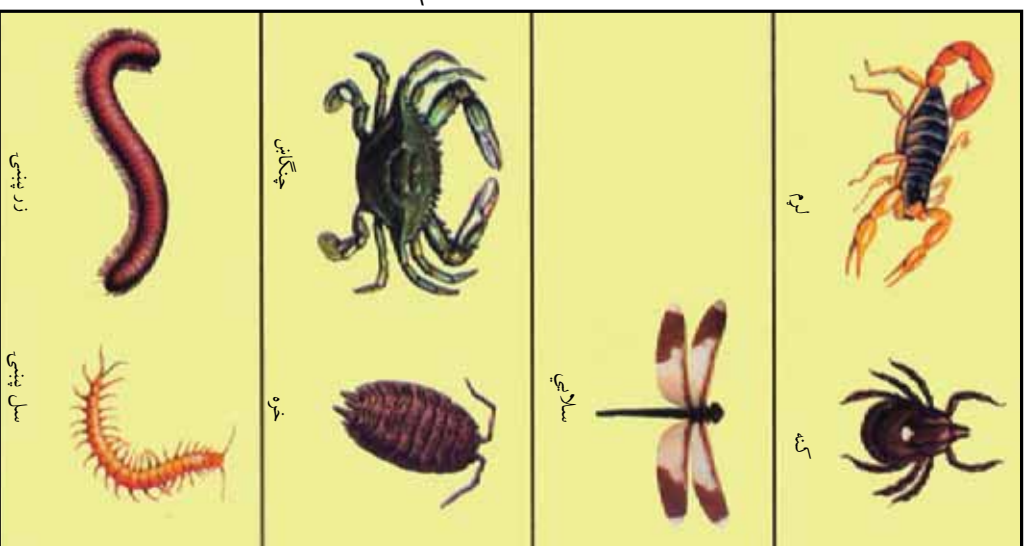

(۳-۱۰) شکل په ملخانو او پټگانوکي استعماله

فکر وکړئ:
د ملخ مېټامورفوسيس د پټگانو له مېټامورفوسيس سره څه توپير لري؟

زیاتره بند لرونکي (مفصلیه) حیوانات د وچي او دریاونو په غذایی ځنځیر کې برخه لري. د کبانو او الوتوکو خواړه جوړوي، چي کبان او ځني الوتونکي د انسان خواړه چمتو کوي. همدارنگه ځيني له مفصلیه حیواناتو څخه د گردې په خپرونه کې (گرده افشاني) ډیره بنسه ونډه لري. یو شمېر حشرات لکه سپریان هغه ژوندي موجودات خوري چي زراعتي افتونه بلل کېږي. یو شمېر حیوانات زموږ لپاره زیانمن دي. د ملخانو ځيني نوعي د غنمو په کرونده برید کوي او محصول یې له منځه وړي. هغوی زیاتره د میوو دانو او د نباتاتو د نورو غړو لپاره زیانمن دي. مچان او سورخولي (مادر کېک) د انسان د ناروغیو د عامل په توگه کار کوي. د انافل ماشي انسان ته د مالاریا د ناروغۍ د انتقال عامل دي. د ځینو غڼو او لږم زهر د انسان لپاره خطرناک دي.

(۳-۱۱) انځور د بند لرونکو (مفصلیه) حیواناتو نوعي

فکر وکړئ:

د نباتي آفتونو د مبارزې لپاره د حشراتو وژونکو زهري دواگانو د استفادې پرځای د حل د کومو لارو چارو وړاندیز کوئ.

د اغزي پوټکو فایلم (Echinoderanta) دا حیوانات په سمندرونو کې ژوند کوي. د ډیرو بدن د تیرو څوکو لرونکو اغزو په واسطه پوښل شوی دی.

سمندري ستوري او سمندري بادرنګ له دې ډلې څخه دي. سمندري ستوري پنځه بڼه بڼه لري. داخلي اډکي سکلیت لري. سمندري ستوري غوښه خوړونکي دي. دا حیوانات د

۳۰۱۶) انځور د اغزي پوښکو نوعي

پاسته بدنو، اغزي پوښکو او سمنډري کوچنيو حيواناتو او ان له کوچينو کبانو څخه تغذيه کوي.

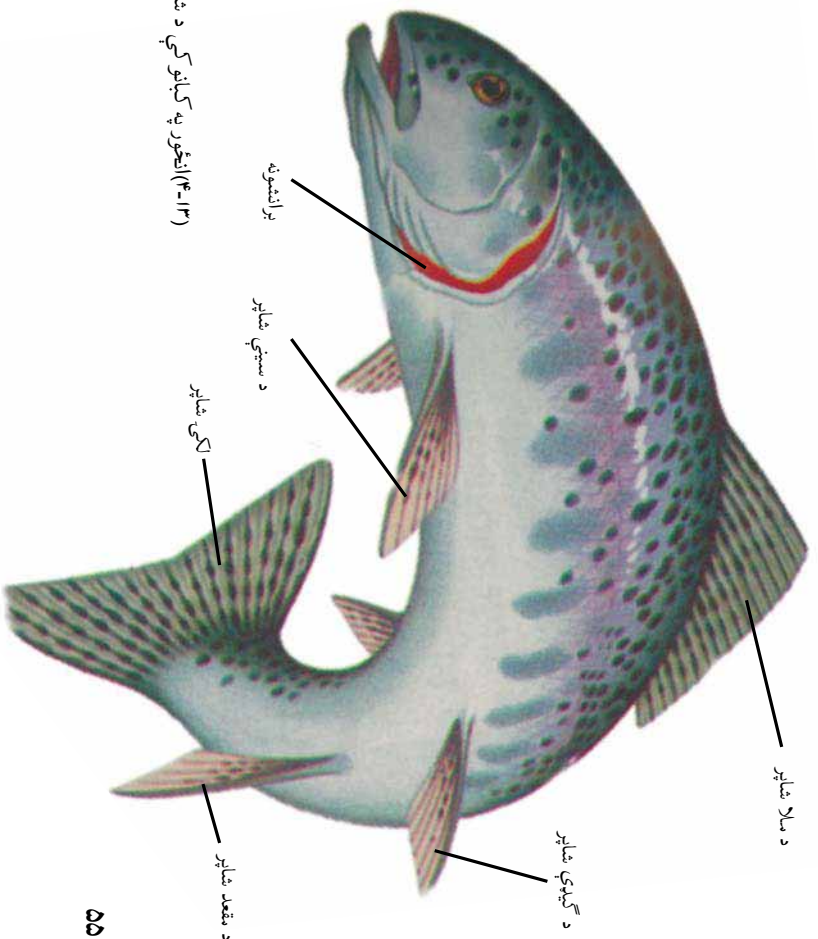
سمنډري ستوري

شمزۍ لرونکي (فقاريه) حيوانات

شمزۍ لرونکي حیوانات داخلي سسکلیت لري چې د دې حیواناتو د خوځښت او د بدن د غړو د سانتي لامل کيږي. عصبي جهاز يې د تيوب بڼه لري چې د ملا د تير په امتداد غځيدلي دي. د تېولوړونکو او الوتونکو د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې د درجې له بدلون سره بدلون نه کوي. تې لرونکي او الوتونکي د بدن د حجرو د داخلي کيمياوي تعاملاتو د ازادې شوي انرژۍ په وسيله خپل ځانونه تاوده ساتي. دا حیوانات د تودې وينې (Homoiothermous) لرونکو په نوم ياديږي. د ځينو نورو حیواناتو د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې په درجې پورې اړه لري. يعنې د هغوي د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې د درجې په تغيير سره تغيير کوي. هغه حیوانات چې د خپل بدن د تودوخې درجه د حجرو د فعاليت په وسيله نه شي کنترولولاي، د سړې وينې (Poikelo thermous) لرونکي حیواناتو په نامه ياديږي. ذحياتين، څښکودونکي (خزندگان) او کبان سره وينه لرونکي حیوانات دي.

د شمزۍ لرونکو حیواناتو د وينې دوران تړلی دوران دي، يعنې وينه يې تل د رگونو په داخل کې جريان کوي او له هغې څخه بهر نه وځي. د شمزۍ لرونکو زړه، دوه، درې يا څلور جوړونه لري چې وينه د بدن ټولو برخو ته رسوي.

کبان (Fishes): فوسیلونو بنودلې ده چې کبان د ځمکې د منځ لوسرني شمزۍ لرونکي حیوانات دي. کبان زیات رنگونه، اندازه او څېرې لري. ځینې صفتونه او ځانګړتیاوې ور سره مرسته کوي چې په اوبو کې ژوند وکړي. ټول کبان مورني (ذاتي) لاسو وهونکي دي. کبان په خپل بدن کې داسې غړي لري چې له هغوي سره په لاسو وهلو کې مرسته کوي؛ لکه شاپرونه چې د وړاندې تګ، دریدلو، د بدن موازي ساتلو او حرکت لپاره ور څخه ګټه اخلي. د شاپرونو موقعیت په (۱۳-۴) شکل کې ښودل شوي دي. کبان برانثونه لري چې د هغو په وسیله تنفس کوي. برانثونه له هغو غړو څخه عبارت دي چې په اوبو کې منحل اکسیجن له اوبو څخه جلا کوي او ویني ته یې ورکوي. همدا رنگه برانثونه هغه کاربن ډای آکساید CO_2 ، چې د بدن له حجرو څخه را غونډیږي، له ویني څخه اخلي او په اوبو کې یې خوشي کوي. زیاتره کبان د هګیو اچولو له لپارې خپل منځ ته راوړي.

(۱۳-۴) انځور په کبانو کې د شاپرونو موقعیت

د کبانو ډولونه: نن ورځ د کبانو درې ټولگي (کلاسمونه) ژرند کوي. ېي ژامو کبان، کريندرونکي لرونکي کبان او هډوکي لرونکي کبان.

ېي ژامو کبان: ډاکبان بڼه پوسټکي لري. خوله ېي گرده او ېي ژامو ده. اوږود بدن لري. جانبي شاپورونه نه لري. سکليټ ېي له کريندرونکي څخه جوړ شوی دی. لمپري lamprey او هگ فيش Hag fish د ېي ژامو کبانو دوه مشهورې نوعې دي

(ب) هگ فيش

(۴-۳) انځور ېي ژامو کبان

(الف) لمپري

کريندرونکي لرونکي (مخضروفي) کبان: آيا پوهېږئ چې شارک يو ډول کب دی؟ شارک د کريندوکي لرونکو کبانو په ټولگي پورې اړه لري. په ډيرو شمېرۍ لرونکو کې نرم کريندوکي د ودې پړسفال په هډوکي بدلېږي، خو د شارک او ری (RAY) سکليټ هېڅ وخت په هډوکو نه بدلېږي. شارک يو ډېر غټ کب دی. د ځينو بدن د فلمونو په وسيله پوښل شوی دی. کريندوکي لرونکي کبان پوره او فعالې ژامې لري او له ډيرو قوي لاسو وهونکو څخه شميرل کېږي. زياتره هگۍ اچوي، خو يو شمېر ېي بچي اچوي.

هدو کي لرونکي کبان:
 د هډو کو لرونکو کبانو ټولگي د کبانو ویر لوي ټولگي دي. زرين (طلايي) کب، شير ماهي، مار ماهي، لقه ماهي، حال لرونکي کب او نور د هډو کو لرونکو کبانو په ټولگي کي شامل دي. لکه څنگه چي بي له نامه څخه معلومسږي.

ب) زي

الف) ښارک

شکل د ککرکي لرونکو کبانو ډولونه

سکلېټ بي له هډو کو څخه دي. همدارنگه جسم بي د پټرکو (فلسونو) په واسطه پوښل شوی دی. زيات شمېر هډو کي لرونکي کبان د انسانانو د غذايي موادو سرچينه جوړوي.

۱۲- ۴ انځور د هډو کو د کبانو ډولونه

ذوحياتين (Amphibian):
 ايا پوهيرئ چي ڄيئي حيوانات ڪولاي شي چي د خپل پوتلگي په وسيله تنفس وکري؟ ايا هغوي په اوبو کي ژوند کوي يا په وچه کي؟ په واقعيت کي په دوارو محيطونو کي ژوند کولاي شي. زيات شمير ذوحياتين د ژوند يوه برخه په اوبو کي او بله برخه په وچه کي سر ته رسوي. له دې کبله د ذوحياتينو په نوم ياديري. چوگنبه د لاروا په مرحله کي په اوبو کي ژوند کوي او برانشونه لري او کله چي وچي ته راڃي برانشونه يي په سرو بليري او ڪولاي شي چي د سرو په واسطه تنفس وکري. ذوحياتين نازک، روڻ، نمجن اوبي پترکي پوستکي لري. دغه ځانگړتياوې د دې لامل کيري چي چوگنبه وکړاي شي د خپل پوستکي له لاري تنفس وکري. زيات شمير ذوحياتين رنگه ځليدوونکي او زهري پوستکي لري او د دې لامل کيري چي دنسنان پري له ويرې حمله ونه کري.

(۱۷-۳) انځور د چوگنبه د ژوند سرچلي

د ذوحیاتینو ډولونه: ذوحیاتین د ظاهري ځانګړتیاو له مخې په دريو ډلو ويشل شوی دی.

- ۱- بي ټيسو ذوحياتين: دا چیتجو ته ورته دي. لاسونه او پښې نه لري، لکه سيسي لين(Caecilians)
- ۲- لکي لرونکي ذوحياتين: اوږد بدن، لنډې پښې او اوږده لکي لري. ډيره معمولي نوعه بي سلمندر Salamander دی.
- ۳- بي لکي ذوحياتين: له دوو زرو (۲۰۰۰) څخه زياتې نوعې يې پيژندل شوي دي. چوڼګڼې، رنډې چوڼګڼې اکور بڼه) او نورې نوعې په دې ډلې کې شاملې دي.

(۱۸-۳ انځور د ذوحياتين ډولونه)

څښېدونکي (رخزنده) گان Repitilea: وچ او ډبل پوستکي لري. په وچه کې د ژوند کولو د سمون لپاره وچ او ډبل پوستکي ډير مهم دی. ډبل پوستکي د حيوان له بدن څخه د اوبو د تبخیر مخنيوي کوي. ټول څښېدونکي د تنفس لپاره سږي لري. د څښېدونکو هګۍ کلک پوښ لري. د **څښېدونکو ډولونه:** د څښېدونکو زيات شمير ټولګي له منځه تللي دي، مثلاً ډايناسور چې د مشهورو عظيم الجثه څښېدونکو له ډلې څخه و او د ځمکې پر مخ يې ژوند درلود اوس يې د ځمکې په مخ يوازې فوسيلونه پاتې دي. تمساح، کښپ، سمسري او ماران د څښېدونکو له ډلې څخه دي.

تمساح

خرمبڻڪي

کيشپ

کچچھ مار

(۱۹-۳) الطور د ڄڻسیدونکو وولونه

الوتونڪي

د الوتونڪو(مرغانو) خانگرتياوي: الوتونڪي خپلي خاصي خانگرتياوي لري، لکه ٻٽڪي چي بدن تي تود سائي اود ڄڻو لپاره د الوتلو امڪانات برابروي. په الوتونڪو کي دوه دوله اساسي ٻٽڪي شته. نرهي ٻٽڪي چي د الوتونڪو بدن تي پت کري دي او جسم تي تود سائي. د لاکي او وزرونو ٻٽڪي چي نسبتا سختي وي، د الوتلو د ٻٽڪو په نوم ياديري. الوتونڪي سٺوڪه لري، هگي جي د ڄڻسیدونکو د هگيو په شان کلاک پوڻ (قشر) لري، خو جنسونه تي په خپلو کي توپير لري. الوتونڪي د تودوي ويڻي لرونکو له دلي څخه دي. د بدن د تودوخي درجه تي تر ۴۰ سائتي گراد درجو پوري رسيري.

(۳-۲۰) انځور د الوتونکو ډولونه

د الوتونکو ډولونه:

الوتونکي د رنگ، اندازې او بڼې له مخې ډېر توپير لري. الوتونکي د شکل، سښوکي او پښو له مخې ډلبندي کېږي. د سښوکي جوړښت يې رابښايي چې الوتونکي څه شی خوري. د پښو شکل يې د الوتونکي د اوسيدلو د چاپيريال ښکارندوی دی. چرگان، هيلی، کمرته، چينچپه، اوس، مرغه، پنگوين او نور د الوتونکو د ډلې څخه دي.

ټي لرونکي (Mammalia)

د زياترو ټي لرونکو نوي زېږېدلي بچيان جنيني دوره د مور د بدن دننه تيروي، خو ټول ټي له زېږېدو وروسته له شپږو څخه تغذيه کوي، چې د مور په ټيټونو کې توليدېږي.

د ټي لرونکو ځانگړتياوي: د زياترو ټي لرونکو بدن د وينستانو يا وږيو په واسطه پوښل شوي دي. همدارنگه د شيدو د غدو درلودل ټي يو بله ځانگړتيا ده، چې نور حيوانات هغه نه لري. شپږي ټي له اوبو پروټين او کاربوهايډرېټ څخه جوړې شوي دي. ټي لرونکي د الوتونکو څښکونکو په شان د سږو له ليارې اکسيجن اخلي، د ټي لرونکو غاښونه مختلف شکله او اندازه لري چې د راز راز خوږو لپاره کارول کېږي. د زياترو ټي لرونکو ماغزه له نورو حيواناتو څخه زيات دي. له دې امله هغوی په چټک ډول زده کړه او فکر کوي. همدارنگه د بهرنيو عواملو (سنياتو) په مقابل کې چټک غبرگون ښکاره کوي.

د ټي لرونکو ډولونه: ټي لرونکي د نسل د توليد له مخې په دريو گروپونو يعني هگي، اجورنکي، ټي لرونکي، کڅوړه لرونکي او پلاستيبا (خس يا جوړه) لرونکي باندې ويشل شوي دي.

ا-هگي: اجورنکي ټي لرونکي: نوي زېږېدلي بچي له هگي څخه له راوتلو وروسته د مور له ټيټونو څخه تغذيه کوي لکه شيرگي (اغري لرونکي سيري خوړونکي) او پلاټي پوس (Platy pus) او نور.

کڅوړه لرونکي ټي لرونکي: په دې ډول ټي لرونکو کې جنين مخکې له دې چې کامل شي، توليدېږي او د مور د کڅوړې په دننه کې ځای په ځای کېږي. هلته د مور له ټيټو څخه شپږي خوړي، لکه: کانگرو.

پلاټيپوس

سږي خوړونکي

(۱-۲ الف) انځور د ټي لرونکو ډولونه

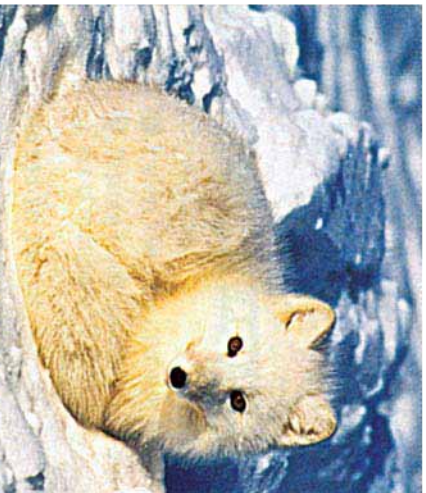
پلاسنٽالرونکي تي لرونکي : د دي حيواناتو جنين د مور د رحم دننه د placenta په واسطه تغذيه کيږي او له مور سر نژدي اړيکي لري کله چي د جنين جوړښت بشپړ شي د نوي زيږيدلي په شکل توليدیږي. بيلگي يې خوايي ، وزه ، پسه، سبي ، زمري، آس او نور.

خروس

کاکږو او پاکږو لرونکي تي لرونکي

(۲۱-۴) انځور د تي لرونکو دولونه

غوا

د افغانستان تي لرونکي او الوتونکي حیوانات

افغانستان یو غرنی او په وچه کې پروت هیواد دی چې د حیواناتو په تیره بیا د سرخانو او تي لرونکو د ژوند لپاره ښه ځای دی. په افغانستان کې د الوتونکو څه نا څه ۵۰۰ او د تي لرونکو څه نا څه ۱۲۰ نوعي تراوسه پورې پېژندل شوي دي. د ځنگلونو د منځه وړل د دې لامل کېږي، چې زیات شمېر حیوانات له هغې سیمې څخه بې ځایه شي. همدارنگه د حیواناتو بنسکار د دې لامل شوی دی چې زموږ د گران هېواد په گډون په نړۍ کې د ځینو حیواناتو نسلونه له منځه لاړ شي.

د کبانو، الوتونکو او تي لرونکو اقتصادي اهمیت

کبان د انسانانو عمده خواره جوړوي. د کبانو غوښه او پوستکي، پروتین او زیاته اندازه A او D ویتامینونه لري، چې د ودې لپاره گټور دي. لوړنږو انسانانو له وحشي الوتونکو څخه د خواره او پوښاک د پوره کولو لپاره استفاده کوله. زیاتره په زړه پورې او ښه اواز لرونکي سرخان د انسانانو لپاره اقتصادي گټې لري. د اهلي الوتونکو له هگيو او غوښو څخه زیاته استفاده کېږي. انسانانو زرگونه کلوڼه پخوانو حیواناتو په اهلي کولو پیل کړی دی. سښی لوړنږی حیوان و، چې اهلي شو. نن ورځ نور تي لرونکي لکه: پېشمو، آس، خر، غواښی، وزه، پسه، مښه او داسې نور اهلي شوي دي او له هغوی څخه رنگارنگ گټې اخیستل کېږي، لکه د خورو چمتو کول، بار وړل او سره اګودا چې په زراعت کې ترې استفاده کېږي.

د څلورم څپرکي لنډيز

- حيوانات په دوو ډلو، فقاريه او غير فقاريه ويشل شوي دي.
- سفنجونه، سولنترتيا، مولوسکا، چينجيان، مصلبه او اغزي پوستکي د شمزۍ نه لرونکو په ډله کې دي.
- د سفنجونو بدن له مشابه حجرو څخه جوړ شوی دی او ډير سوري په کې شته دي.
- سرجانونه، سمندري شقائق، هايډرا او جلي فيش د سولنترتيا له ډلې څخه دي.
- پلاناريا پلن چينجي دي او ښکار کوي.
- شيسټوزوما، د پسه د ځيگر چينجي، د غوايي د کډو دانې چينجي د ناروغيو توليدونکي پلن چينجيان دي.
- د گردو چينجيانو بدن نرۍ او نرۍ بندونو دی.
- د اسکار چينجي، اوکسور چينجي (کڅ) گرد چينجيان دي او ناروغي توليدوي.
- د ځمکې چينجي د بند لرونکو چينجيانو له جملې څخه دي، چې د زراعتي ځمکو د نرسولو لامل گرځي.
- ژوره د بند لرونکو چينجيانو له ډلې څخه ده، چې په طبابت کې ور څخه استفاده کېږي.
- حلزون، اکتوپس او صدف له سولنترتيا له ډلې څخه دي.
- د پاسته بدنو (مولسکا) بدن له گېډې، نارگ پوستکي او عضلاتي پښو څخه تشکيل شوی دی.
- د مصلبه حيواناتو بدن له دريو برخو، سر، سيني او گېډې څخه جوړ شوی دی.
- د حشراتو د شکل تغيير له هکې څخه تر بلوغ پورې له ميتامورفوسيس په نامه يادېږي.
- سمندري ستوري، سمندري بادرننگ د اغزي پوستکو له فايلم څخه دي.
- شمزۍ لرونکي داخلي سکليت لري، چې د بدن د غړو د حرکت او ساتني لامل گرځي.
- الوتوکي او نرۍ لرونکي د تودي وينې لرونکي (Homiothermous) دي. په داسې حال کې چې ذوحياتين، څښندونکي او کبان سره وينه لرونکي (Poikelothermous) دي.
- برانشونه هغه غړي دي چې په اوبو کې سهل اکسيجن اخلي او د وينې جريان ته يې داخلي.
- دکبانو ډولونه له نرۍ ژامو کبانو، کريندوکي لرونکي کبانو او هډوکي لرونکي کبانو څخه عبارت دي.
- ذوحياتين هغه حيوانات دي چې کولاي شي هم په وچه او هم په اوبو کې ژوند وکړي.
- خزنده گان ډيل او وچ پوستکي او سري لري.
- الوتوکي دوه ډوله بڼې لري، د الوتلو بڼې چې په الوتلو کې ورسره مرسته کوي او نرۍ بڼې چې د پوستکي د پامه وي او د الوتلو کې بدن تود ساتي.
- د زياتره نرۍ لرونکو نوي زيږيدلي بچيان خپله چينې دوره د مور په بدن کې د ننه تيروي.
- نرۍ لرونکي په دريو ډلو هکې اچونکي، کڅوړه لرونکي او پلاستنا لرونکو باندې ويشل شوي دي

د څلورم څپرکي پوښتي

لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ او د هري جملې مخامخ د حيوان يا د اړوند گروپ نوم وليکئ.

۱. ډير ساده حيوان چې بدن يې له زياتو او تقريباً مشابه حجرو څخه جوړ شوی دی ( )
۲. هغه حيوان چې بدن يې چيټورونکي حجري لري او زهري ماده د خپل ښکار بدن ته داخلي ( )

۳. جلي فېش په دې ډله کې شامل دي ( )
د پلښو چيټيانو يوه نوعه چې د کولمو د ديوال د ويني کېدو او ځيگر د ته د زيان رسيدو لامل کېږي ( )

تشرېحي پوښتي:

۴. غوايي د کډو دانې د چيټي د ژوند دوران تشرېح کړي.
۵. د اښتيا کموالی او د شېبې له خوا د معقد خارښست د چيټيانو د کومې نوعې له امله رامېنځته کېږي؟

۶. د اسکاريس چيټي په واسطه په مبتلا کېدو علايم وليکئ.
۷. له ژورو څخه په طبابت کې څنگه استفاده کېږي؟
۸. لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ او خالي ځايونه يې په مناسبو کلمو پوره کړي:
۹. مولوسکا د بدن غړي په ..... ځای لري.

۱۰. د بلخ سکليټ د ..... په نامه له يو ډول مادې څخه جوړ شوی دی.
۱۱. د اغړي پوستکو د بدن سکليټ داخلي ..... دی.
۱۲. ښارک او ری Ray د ..... کبانو له ډلې څخه دي.

څو ځوابي پوښتي:

۱۳. د ذوحياتينو زړه څو جوفونه لري؟

الف: ۱- جوف ب: ۲- جوفونه ج: ۳- جوفونه

۱۴. په کبانو کې شاپرونه له لاندي دندو څخه کومه يوه سر ته رسوي؟

الف: د ذوحياتين هغه حيوانات دي چې په ..... محيط کې ژوند کوي. ج: حرکت د: ټول

۱۵. ذوحياتين هغه حيوانات دي چې په ..... محيط کې ژوند کوي.

الف: اوبه ب: وچه ج: وچه او اوبه د: هيڅ يو

لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ. د سمې جملې په مقابل کې د (ص) او د ناسمې جملې په مقابل کې د (غ) توری وليکئ.

۱۶. تمساح، کښپ او چونگينه د ذوحياتينو له ډلې څخه دي. ( )
۱۷. البوتونکي (سرغان) د تودې ويني لرونکو له ډلې څخه دي ( )

پنجم ڇپر کي

طبيعي سرچيني (منابع) اود هغوی سائنه

خدای (ع) بيشر ته پراخه نعمتونه ورکړي دي. په طبيعت کي د موجودو سرچينو يوه برخه دا نعمتونه دي. بيشر له نباتاتو څخه، چي په خاورو کي را شنه کيږي، په مستقيم يا غير مستقيم ډول گټه اخلي. ژوند له اوبو پرته ممکن نه دی. همدارنگه که د لمر رڼا نه وای د ځمکي پر مخ به ژوند ممکن نه و. نن ورځ غذا او انرژي ته د تولسو اړتياوي مخ په زياتېدو دي. فکر وکړئ که چيري ځنگلونه له منځه لاړ شي، سيندونه، چيني او کاربوروڼه وچ شي او حاصلخيزه خاوره نه وي ايا انسان کولای شي خپل ژوند ته دوام ورکړي؟ په دي څپرکي کي به طبيعي سرچيني او د هغي ډولونه او همدارنگه د طبيعي زېرمو اهميت او د هغي د لاساتي په لارو چارو پوه شي.

طبیعی زېرمې

طبیعی زېرمې هغو زېرمو ته ویل کېږي چې په طبیعت کې موجودې وي. انسانان له هغوي څخه خپلې اړتیاوې پوره کوي. له هغوی څخه د مادې او انرژۍ د منبع په توګه ګټه اخلي. ځینې طبیعي منابع نه نوي کېدونکي دي. د دې زېرمې اندازه محدوده او بیا منځ ته راتل یې ډیر وخت غوړي. نفت، ګاز او د ډبرو سکاره نه نوي کېدونکي منابع دي. نوي کېدونکي منابع د طبیعي منابعو بل ګروپ دی. د دې منابعو اندازه محدوده نه ده. ځکه چې په پر له پسې توګه تولیدېږي. د بېلګې په ډول کمرای شو چې نباتات وکړو او له حاصله څخه یې ګټه واخلو. اورنښتونه د سیندونو او چیتو د اوبو کموالی پوره کوي. خو دې خبرې ته باید پام ونشي، دغه منابع هغه مهال د بیا نوي کېدو وړ دي چې کارول یې د بیا تولید له چټکتیا څخه زیات نه وي. اوبه، خاوره، خواړه او د انرژۍ منبع د طبیعي منابعو په ډله کې دي، چې انسان له هغوی څخه د مادې او انرژۍ په ډول ګټه اخلي.

اوبه

د افغانستان په ډیرو برخو او ښارونو کې د څښلو اوبه له ځمکې لاندې چیتو او څاګانو څخه لاس ته راځي. په ځینو سیمو کې د سیندونو له اوبو څخه ګټه اخیستل کېږي. اوبه د کلني اورښت حاصل دی. که چېرې کلني اورښت کم وي د وچکالی لامل کېږي. د وګړو ډیروالی د اوبو د کموالی یو بل عامل دی، ځکه چې د وګړو په ډېر والي د اوبو لګښت ډیرېږي. څرګه چې اوبه په ورځني ژوند کې زیاتې لګېږي، چا ته د هغې د نه لګولو په اړه څه نشي ویل کېدای. خو دوسره ویل کېدای شي چې له بې ځایه لګولو څخه یې څه ونیول شي. اوبه نه یوازې د څښلو او پرمختللو له پلوه بلکې د کبانو او نورو ژوندیو موجوداتو د اوسېدلو د ځای له مخې هم اهمیت لري. کبان د انسانانو د غذایي توکو یوه ډیره ګټوره برخه جوړوي او د انسانانو د روغتیا او سلا مینا لپاره ډیر ګټور وینا مینونه او مالګې لري. اوس مهال د کبانو زیات ښکار د هغوی د کموالی لامل شوی دی. په ډېرو هیوادونو کې د کبانو د ښکار لپاره قوانین شته. د دې قانون له مخې د کبانو د هګیو اچولو په وخت کې د

کبانو بښکار منع دی. د اوبو د منابعو ساتنه او له ککرتیا څخه د هغې مخنیوی په کبانو باندې د اغیزې له مخې ډیر اهمیت لري. ځکه د اوبو ککرتیا د اوبو اکسیجن کمی او په پایله کې د کبانو د مړینې لامل کیږي. له دې کبله د اوبو د منابعو د پاکوالي او ساتنې لپاره سیندونو، ځاگانو او چینوټه د هغو کارول شمو او اضافي اوبو د تولیدلو مخنیوی وکړو، چې له فابریکو، کورونو او کروندو څخه بهیږي. ځکه بزگران د خپلو حاصلاتو د زیاتوالي لپاره له کیمیاوي سرې او د کرنې او وینسو د افتونو ضد درملو څخه استفاده کوي. د اوبو کولو په وخت کې دغه درمل د کرنې له اضافي اوبو سره یو ځای سیندونو، چینو او سمندرونو ته تویږي او د اوبو د ککرتیا لامل کیږي.

خاوره

خاوره یوه بله طبیعي منبع ده. سر بیره پردې جوړېدل یې کلونه، کلونه وخت نیسي. له دې کبله باید د هغې په ساتنه کې پوره پاملرنه وشي. د خاورې پاسني پور چې، ډیر ښه کاني غذایي مواد لري، د روانو اوبو او د واورې او باران د اورښت له امله پریمتخل کیږي او خاوره د غذایي موادو د لرلو له لحاظه کمزوري کیږي. له یوې خوا به د کرکېلي لپاره مناسبه نه وي له بلې خوا به د اوبو د بهیدو له لارې د سمندرونو او سیندونو اوبو ته داخلېږي او هلته رسوب کوي. که څه هم کرکېله چې زموږ د اړتیا وړ غذایي مواد تولیدوي، خو خاوره کمزوري کوي. سره له دې چې زموږ په هېواد کې د باد لیګېدل له یو ځای څخه بل ځای ته د خاورې د لېږدوني لامل کیږي، خو د خاورې د ساتنې لپاره ځینې لارې چارې شته چې په لاندې ډول دي:

۱- د باد مخې ته د ونو (نیاګیمو) کرل.

۲- د خاورې نمچن ساتل.

۳- د هغو بوټو کرل چې ریښې یې د خاورو ذرې نښتي (یو ځایي) ساتي.

(۵-۱۱) انځور د ځمکې د خرابې گټې اغېستې له امله د خاورې کمزورې کېدل

خواره

سوز او تاسو د خپلو ورځينو فعاليتونو لپاره انرژۍ ته اړتيا لرئ. د اړتيا وړ انرژي له هغو خورو څخه، چې له حيواناتو او نباتاتو څخه يې لاس ته راوړو، پوره کوو. لومړنيو انسانانو له ميوو دانو او هغو پانو څخه گټه اخيستله، چې په طبيعي ډول په نباتاتو کې موجودې وې. حيوانات به يې د پرستکو د لاسته راوړلو لپاره بنکار کول. اوس هم يو شمېر انسانان ځيني حيوانات د خوړلو او د هغو له پوستکو څخه د گټې اخيستو لپاره بنکار کوي. همدارنگه خلک د نباتاتو له ميوو او لرگيو څخه، چې په طبيعي ډول په ځنځلونو او غرونو کې شته

کبيري، گټه اخلي. زيات شمير خلک هغه خواړه خوري چې له کرنې او يا څارويو څخه يې لاسته راوړي.

په طبيعت کې د شتمو خوړو منابع دومره زياتي نه دي، چې وکړای شي د ټولو خلکو د اړتيا وړ خواړه پوره کړي. له دې کبله د خلکو په ډيريدو کرنې او مالدارۍ هم پراخوالی وموند. اوس پوهان په ټوله نړۍ کې کومبښن کوي چې د غذايي موادو د کيفيت د بنسټه والي او د پروټين د کچې د لوړولو لپاره بنسټي لارې چارې ولټوي. په دې لړۍ کې يې د وريجو، غنمو او جوارو نوي نسلونه توليد کړي چې زياته اندازه پروټيني مواد لري. د ساينسپوهانو موخه د غذايي موادو د کيفيت او کميت بنسټه کول دي، چې له نباتاتو څخه لاس ته راځي. سره له دې چې د کرکېلي له لارې انسانان زيات خواړه چمتو کوي، خو پر ايکو سيستم باندې منفي اغيزه هم لري، ځکه بزگران له نباتي افتونو سره د مبارزې او د وينسو د له منځه وړلو لپاره د زهري درملو څخه استفاده کوي او هغه ځمکه چې لومړۍ پيرې زياتو حيواناتو او نباتاتو ژوند کاوه، ورو ورو حيوانات او نباتات له لاسه ورکوي.

انرژي

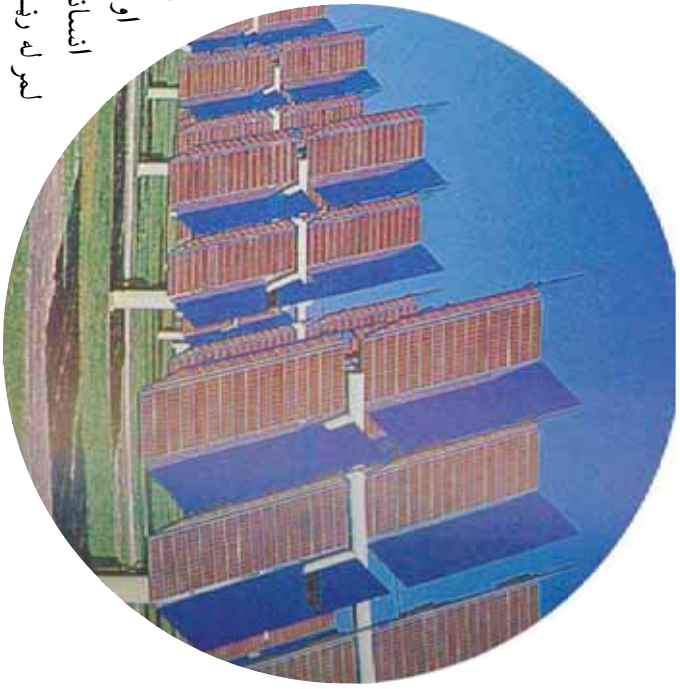
د انرژۍ دوه ډوله سرچينې وجود لري، يو ډول يې د بيا نوې کېدو او بل ډول د نه نوې کېدو سرچينې دي. اوس مهال د ۷۵% په شاوخوا کې انرژي د فوسيلونو له سوځولو څخه لاس ته راځي، لکه نفت، گاز، تيل او د ډبرو سکاره چې د انرژۍ د نه نوې کېدو لکو منابعو له ډلې څخه دي. فوسيلي سون په هوا کې زياته ککړتيا را منځته کوي. ځينې خلک د هغو لرگيو سوځولو، چې د ونو له وچيدو او غوځولو څخه تر لاسه کېږي، لازمه تودوخه لاس ته راوړي. که څه هم ونې بيا شينې کېږي، خو د لرگيو د زيات لگښت او د ونو پر له پسې غوځول ځنځلونه ورو، ورو له منځه وړي، چې د لرگيو منبع ده. له دې کبله ساينسپوهان د داسې انرژۍ له سرچينو څخه د گټې اخيستنې په فکر کې شمول چې نا پايه وي او له بلي خوا د استوگنې د چاپيريال د ککړتيا لامل و نه گرځي.

اوبه باد او لمر د بيا نوي كيدو د انژري سسر چيني دي، چي ككړتيا نه لري. په دپرو هميوا دنو كې بادي ژرندي موجودي دي چي پرې بې د باد په انژري گرځي او په پاي كې د دستگاه او سسامان الاتو په كارولو دغه انژري په برينبنا بدلوي. زموږ د گران هميوا د په ځينو ولايتونو، لكه هرات او فراه كې بادي ژرندي شته چي د باد د انژري په مرسته كار كوي.

(۲-۵) انځور بادي ژرندي

(۱۵-۱) انځور د لمر د برېښنا د تولید دستگاه

د لمر انرژي سر بيره پر دې چې په نباتاتو کې د غذايي موادو د جوړولو لپاره د ضيايي ترکيب په عمليه کې په کاربيري د خپلې تودوخې په واسطه يې د ځمکې په مخ د انسانانو او حيواناتو ژوند هم ممکن کړی دی. انسانان خپل کورونه داسې جوړوي چې د لمر له رڼا او تودوخې څخه، په تيره بيا په ژبې کې، تر ششونډيا پورې گټه واخلي. نن د لمر برېښنا د توليد دستگاه د ځانگړو سامانونو په استفادې سره د لمر انرژي د برېښنا په انرژۍ بدلولي.

د بيو م کتله يا ژوندي کتله (Biomass):

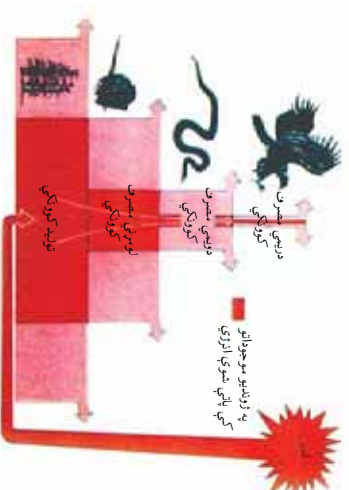
په يوې ټاکلې ساحې کې د ژوندیو موجوداتو د کتلې ټاکل د بيو م د کتلې په نوم يادېږي. د بيو م د کتلې انرژي په يو غذايي څنځير کې له يو مصرف کوونکي څخه وروستني مصرف کوونکي ته لېږدول کېږي. د بيو م د کتلې انرژي هغه وخت زاديږي چې عضوي ماده د ايکوسېستم د تجزيه کوونکو په واسطه تجزيه شي. د ايکو سېستم مطالعه راښيي چې د غذايي څنځير له لومړۍ کړۍ څخه ورستۍ کړۍ پورې د انرژي مقدار ورو ورو کمېږي. په ايکو سېستم کې د انرژي مقدار چې د هوم په شکل ښودل کېږي، د هغې د انرژي د هوم په نوم يادېږي.

فکر وکړي:

آيا د لمر د رڼا ټوله انرژي، چې نباتات يې اخلي، لومړني مصرف کوونکي ته رسېږي؟ خپل ځواب څرگند کړئ.

يو ششمېر ساينس پوهان په دې اند دي، دا به ښه وي چې د نړۍ د خلكو خواړه د حيواناتو په نسبت زياتره له نباتاتو څخه تر لاسه شي، ځکه يوه اندازه انرژي په غذايي څنځير کې له منځه ځي. له دې کبله نباتات لکه غنم، جوار او نور د حيواناتو لکه پسه او غوښې په پرتله د ډېرو انسانانو لپاره غذا برابروي. دغه موضوع په تيره بيا گڼ مېشتو سېمو کې ډير اهميت لري. که چېرې د ځمکې

(۵۳) انځور د تولید کوونکي
خڅه تر مصرف کوونکي پوري
د اړوي کمبل

په هغه معین مساحت کې نباتات وکرل شي زیات انسانان مریلاى شي. د دې پرځای چې په هغه مساحت کې خواږي یا پسه وروزل شي. البته د دې کار لپاره باید نباتات وروزل شي، چې د هغوى د پروتین مقدار او غذایي ارزښت انسانانو ته دیروي.

د طبیعي زېرمو ساتنه:

پوهېزو چې طبیعي منابع د انسانانو د ژوند لپاره ډېرې اړینې او سهې دي. همدارنگه پوهېزو چې ځینې طبیعي منابع نوي کیدونکي دي. که چېرې له هغوى څخه په پوره پام ګټه پورته نه شي دا سرچینې هم پای ته رسېږي. د دې لپاره چې مور او زموږ اولادونه وکرلاى شي له دې منابعو څخه ګټه واخلي باید د هغوى ګواښونکي خطرات وپېژنو او له منځه یې یوسو.

د اوبو د منابعو ساتنه:

زموږ ګران هیواد افغانستان غرنی طبیعت لري. هغه واوړه چې د ژمي په غرنیو سېمو کې اورېږي د دوبي په توده هوا کې ویلې کېږي. یوه برخه یې سیندرونو او روانو اوبو ته تویږي او بله برخه یې د ځمکې د ننه ننوزې او د ځمکې د تل اوبه جوړوي. د باران اوبه هم ځمکې ته ننوزي، د خاورو دننه نفوذ کوي یا دا چې له سیندونو یا جاري اوبو سره یو ځای کېږي. موږ او ټول ژوندي موجودات اوبو ته اړتیا لرو. د کورونو او فابریکو پاتې شوني اوبه د کرنې د افتونو او حشره وژونکې درمل اوبه ککړوي او د ژونديو موجوداتو او انسانانو د ناروغیو یا مړینې لامل کېږي.

---

۱ په خلاصې څڅېږې کې د انژرۍ ضایع کیدل مو د اووم ټولګي (په ایکو سیستم کې د موټرو دوران) کې مطالعه کړې دي.

فکر و کړۍ:

څه وکړو چې فاضله اوبه سیندونو ته ور نه شې.

فعالیت:

هغه لارې چارې، چې د استوګنې په چاپېرال کې د اوبو د ساتنې لپاره کاروئ، لست یې کړئ او په ټولګې کې یې بیان کړئ.

(۵-۴) انځور د ولاړو اوبو تقسومیر

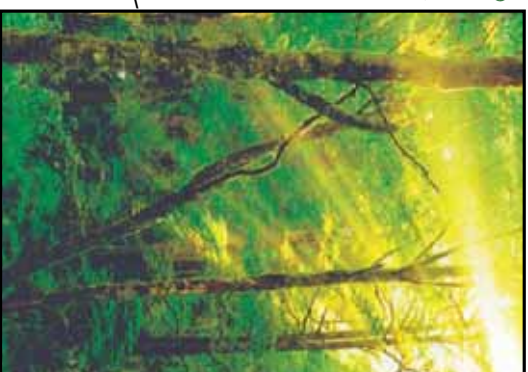
فکر و کړۍ:

اوبه د حیواناتو او نباتاتو د ودې د ژوند د پايښت او روزنې د یوې اړینې مسادې په توګه حیاتي اهمیت لري. د بیلګې په توګه فلمینګو (قاز حسسیني) مرغان د ولاړو اوبو (لکه د غزني ولاړې اوبه) تر څنګ هګۍ، اچوړې او خپل بچیان روزي. همدارنګه مختلف کبان چې ډیر غذايي ارزښت لري، په اوبو کې ژوند کوي. د اوبو ککړتیا یا د دې اوبو وچیدل د دې حیواناتو او نباتاتو د مړینې سبب کېږي.

که چېرې هغه کب وخورو چې له ککړو اوبو څخه راښوول شوی وي یا زموږ روغتیا ته زیان رسوي

ځنګلونو نه:

ځنګلونه له دې کبله اهمیت لري، چې د زیات شمېر حیواناتو او نباتاتو د استوګنې ځای دی. نباتات او حیوانات په حقیقت کې د بیوم کتله تشکیلوي. د ځنګلي ونو له لرګیو څخه د کورونو او لرګینه لوبڼو په جوړولو کې استفاده کېږي. همدارنګه له ځنګلي نباتاتو څخه پر خواره سسر بیره، ډول ډول درملې هم جوړېږي. دا ډول ځنګلونه د افغانستان په ختیځو او شمال ختیځو برخو (پکتیا، کونړونو او نورستان) کې وجود لري. له بده مرغه که چېرې خلک هغه په خپل سر پرې کړي زموږ ملي پانګې ته زیان رسېږي.

(۵-۱) انځور ځنګل

هغه خطرونه وڅېړئ چې د افغانستان ځنګلونه گوانبسي. خپله څېړنه وليکئ او په ټولگي کې يې وولئ.

فعاليت:

د طبيعي منابعو په ساتنه کې زموږ د نډې

ډېرې هغه خطرونه چې طبيعي منابع گوانبسي زموږ انسانانو په واسطه منځ ته راځي. د بيلگې په توگه د سون د موادو د لاس ته راوړلو لپاره ځنګلونه وهو يا په کې کورونه جوړوو او يا له ځمکې څخه د نښه حاصل د تر لاسه کولو لپاره ډول ډول درمل شيندو. اوبه او خاوره ککړوو، د فابريکو او موټرو په لوگيو هوا ککړوو، خپل ځان او نورو ژوندديو موجوداتو ته زيان رسوو. د طبيعي منابعو د ساتنې لپاره لاندې لارښوني شوي دي چې بايد په پام کې ونیول شي:

- ۱- د فوسفيلي سونک لرگيو پر ځای د باد او لمر له انرژۍ څخه گټه اخيستل، ځکه چې د باد او لمر انرژي ککړتيا نه لري. له دې کبله ورته پاکه انرژي وايي.
  - ۲- په کرنه کې له کيمياوي سرو څخه لږه استفاده وشي.
  - ۳- د کرنې د افتونو له ضد درمل څخه کمه استفاده وشي.
  - ۴- د موادو بيا دوران.
  - ۵- د ځنګلونو، کانونو او اوبو د ساتنې لپاره د توانينو جوړول او پلي کول.
- ۱- د نبالگسيو او بوټو د کرلو په واسطه له يو ځای څخه بل ځای ته د خاورو د انتقال مخنيوی.

فکر وکړئ:

کاش د ونو له لرگيو څخه په لاس راځي. د کاغذ سپما او بيا ځلي دوران يې د ځنګلونو په ساتنه کې څه اغيز لري؟

د پنځم څپر کې لنډيز

- ▶ طبيعي منابع هغو منابعو ته ويل کېږي چې په طبيعت کې وجود لري او انسان د خپلو اړتياوو د پوره کولو لپاره هغوی ته اړتيا لري او له هغوی څخه د مادې او انرژۍ د منبع په شکل استفاده کوي.
- ▶ طبيعي منابع معمولاً په دوه گروپونو يعني د بيا نورو کېدونکو او بيا نه نوي کېدونکو باندي وېشل شوي دي.
- ▶ د نه نوي کېدونکو منابعو مقدار محدود او نوي توليد يې ډېر وخت نيسي، نفت، د ډبروسکاره او گاز د نه نوي کېدونکو منابعو بيلگي دي.
- ▶ بيا نوي کېدونکي منابع هغه منابع دي چې مقدار يې محدود نه وي او په پر له پسې ډول توليدېږي. بيلگه يې د باد، د لمر او اوبو انرژي دي.
- ▶ په يوه معينه ساحه کې د ژونديو جسمونو مجموعي کتله د بيوم په نوم يادېږي.
- ▶ د منابعو ساتنه د طبيعي منابعو څخه د استفادې او د راتلونکي لپاره د هغوی د ساتنې د توازن د هڅې په معنا دی.

د پنځم څپر کي پوښتني

- ۱- طبيعي منابع څه شی او په څو ډوله دي؟ واضح يې کړي.
  - ۲- د بېوم گنله څه شی دی؟ تشریح يې کړي.
  - ۳- د طبيعي منابعو ساتنه په لنډه ډول واضح کړي.
- لاندي جملې په خپلو کتابچو کي وليکئ او د سمې جملې په مقابل کي د (ص) توری او د نا سمې جملې په مقابل د (غ) توری وليکئ.
- ۴- نفت او ډبرو سکاره نوي کيدونکي منابع دي. ( )
  - ۵- د طبيعي منابعو ساتنه له منابع څخه د استفادې او د راتلونکي لپاره هغوی د ساتني د توازن له هڅې څخه عبارت دي. ( )
  - ۶- لاندي جملې په خپلو کتابچو کي وليکئ: د سم ځواب څخه کړی چاپېره کړي.
- ۱- د خاورې د ساتني لپاره مختلفې لارې عبارت دي، له:
    - الف: د ونو کرل ب: د خاورې، نمجن ساتل ج: د بوټو کرل د: الف، ب او ج ټول
  - ۷- نوي کيدونکي طبيعي منابع عبارت دي، له:
    - الف: خاوره، خواره او لمر ب: ډبرو سکاره او نفت ج: الف او ب ډواړه د: هېڅ

يو

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**